

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod licencom [Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Tihomir ŽIVIĆ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Fakultet agrobiotehničkih znanosti Osijek
Vladimira Preloga 1
HR – 31 000 Osijek
tihomir.zivic@fazos.hr

DOI: <https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v10i2.2>**Izvorni znanstveni članak**
Original Research Article

Primljeno 30. kolovoza 2023.
Received: 30 August 2023

Jadranka ZLOMISLIĆ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Lorenza Jägera 9
HR – 31 000 Osijek
jzломislic@ffos.hr

Prihvaćeno 30. studenoga 2023.
Accepted: 30 November 2023

OD ISTOČNOEUROPSKE ŽIDOVSKJE ČETVRTI DO AMERIČKOGA VELEGRADA: ROĐENJE AMERIČKO-ŽIDOVSKOGA KNJIŽEVNIKA

Sažetak

Rad sadrži književnoznanstvenu i kulturološku analizu odabranih primjeraka iz bogate židovsko-američke i američko-židovske književne produkcije od 50-ih godina 20. stoljeća, s ciljem detektiranja njihovih jezičnih, tematsko-motivskih i etnokulturnih identitetskih značajki. Posrijedi je opsežan korpus najvažnijih židovsko-američkih i američko-židovskih autora: Mary Antin, *The Promised Land* i *They Who Knock at Our Gates*; Abraham Cahan, *Yekl*, „*The Imported Bridegroom*“, *History of the United States, Pages from My Life* i *The Rise of David Levinsky*; Burt Hirschfeld, *Dreamers and Dealers*; Alfred Kazin, *Starting Out in the Thirties*; Meyer Levin, *In Search*; Philip Roth, *The Facts*; Isaac Bashevis Singer, *When Shlemiel Went to Warsaw and Other Stories* i *The Fools of Chelm and Their History*; Lionel Trilling, *Sincerity and Authenticity* i *The Journey Abandoned*; Anzia Yeziarska, *Hungry Hearts*, *Salome of the Tenements*, *Children of Loneliness*, *Bread Givers* i *Red Ribbon on a White Horse*; te Louis Zara, *Blessed Is the Land*. U okviru većinske bjelačke anglosaske (prote-

stantske) književnosti Sjedinjenih Američkih Država, cilj je istraživanja pregledom literature podastrijeti originalan uvid u fenomen manjinske židovske književnosti na jidišu i na engleskome jeziku te razmotriti dodire židovsko-američke i američko-židovske književnosti s drugim manjinskim književnostima Sjedinjenih Američkih Država u kontekstu globalne multikulturalnosti. S obzirom na različita povijesna razdoblja, a u svrhu proučavanja interakcije dominantne domaće i imigrantske (to jest istočnoeuropske aškenaske) kulture, navlastito njezine umjetnosti riječi, primijenjena je dijakronijska metoda, čime se upotpunjuje slika složenih odnosa između književno-autorskih, kulturnih i etničkih identiteta. Rezultati istraživanja upućuju na izniman doprinos autora proisteklih iz židovskoga naroda ne samo američkoj književnosti već i suvremenoj predodžbi o Sjedinjenim Američkim Državama uopće.

Ključne riječi: književna kultura, američko-židovska književnost, autorski i etnički identiteti, Sjedinjene Američke Države

Uvod

„Iz mnogih, jedno“ (Manser 142; usp. Doroghy 105), grboslovna krilatica Sjedinjenih Američkih Država, veliča suživot u mnogostrukosti. I besjeda Stephena Grovera Clevelanda (1837. – 1908.), dvadeset drugoga i dvadeset četvrtoga predsjednika, izgovorena u njujorškome Carnegie Hallu na Dan zahvalnosti (*Thanksgiving Day*) 1905., prigodom dvjesto pedesete obljetnice nastanjanja Židova u Sjedinjene Američke Države (Keller, *Povijest* 477), svjedoči o iznimnome doprinosu stvaratelja proisteklih iz židovskoga naroda, i to poglavito onih djelatnih od pedesetih godina prošloga stoljeća naovamo, ne samo američkoj književnoj proizvodnji već i suvremenoj predodžbi o Sjedinjenim Američkim Državama uopće: „Sve su narodnosti doprinijele mješovitomu pučanstvu Sjedinjenih Država – mnoge od njih u većem broju negoli Židovi. Pa ipak vjerujem da se može sigurno tvrditi da je malo tih pridonosećih narodnosti, ako i ikoja od njih, bilo izravno ili neizravno utjecajnije pri oblikovanju i usmjeravanju današnjega amerikanstva“ („Address“ 11-12).

Usporedbom predmeta i načina pisanja djela najvažnijih predratnih pisaca židovsko-američkoga okružja s najvažnijim djelima židovsko-američkih pisaca iz desetljeća od pedesetih godina prošloga stoljeća naovamo te uspostavom suodnosa između djela pisaca Židova i djela njihovih nežidovskih suvremenika opaža se, naročito kod trećega i četvrtog naraštaja židovsko-američkih književ-

nika, postupna sklonost prihvaćanju Amerike ne samo kao privremenoga utočišta nego i kao domovine, odnosno sklonost prihvaćanju vlastitoga amerikanstva ne samo kao nužnosti već i kao načina života. Naime, dolazimo do zaključka o razidovljenju najmlađega naraštaja židovsko-američkih pisaca – isto kao i Walter Clemons ocjenjujući činjenični životopis *The Facts: A Novelist's Autobiography* Philipa Rotha, izašao 1988. godine u izdanju kuće Farrar, Straus and Giroux iz New Yorka („*Facts*“).

Znakovite su o tome i riječi Isaaca Bashevisa Singera, izvorno zapisane još 1974. za *Britanničino* petnaesto izdanje: „Uz nekoliko iznimaka, književnici koji pišu na jeziku koji im je razmjerno nov skloni su bilo pretjeranomu divljenju vlastitomu rodu bilo pretjeranoj samomržnji. Useljenje i stapanje nisu najzdravije tlo za književnost“ („*Jewish Art*“).

Poratna židovsko-američka književnost: „svijet unutar svijeta“ ili „svijet za sebe“?

Vrijeme od pedesetih godina prošloga stoljeća naovamo doba je najvećega procvata plodnoga književnog stvaralaštva američkih Židova iako ono, prema francusko-američkome pripovjedaču Raymondu Federmanu („*Necessity*“), ne započinje tijekom poraća, već znatno ranije. Većina se ocjenjivača, naime, slaže da prapočetke židovsko-američke književnosti na engleskome jeziku valja tražiti već krajem devetnaestoga stoljeća u djelima Abrahama Cahana, aškenaskoga doseljenika rođenoga 1860. godine u bjeloruskome dijelu ondašnje carskoruske Vilniuške oblasti. Cahan je kao tridesetšestogodišnjak napisao pripovijetku o njujorškoj židovskoj četvrti naslovljenu *Yekl: A Tale of the New York Ghetto (Hester Street)*, a dvije godine poslije dotaknuo se pitanja useljništva, tvorničkih ljubovanja, providnosnih ženidaba i poameričenja u zbirci „*The Imported Bridegroom: And Other Stories of the New York Ghetto*“. Potonje su ostvarenje činile priče „*The Imported Bridegroom*“, „*A Providential Match*“, „*A Sweat-Shop Romance*“, „*Circumstances*“ i „*A Ghetto Wedding*“ (Brodhead 479; vidi i Sundquist 521).

Pisci Židovi brojni su i jedinstveni po podrijetlu, no uvelike se razlikuju prema predmetu, načinu pisanja i svjetonazoru. Upravo ta činjenica nameće Marku Shechneru („*Jewish Writers*“ 194–95) i Bashevisu Singeru („*Jewish Art*“) pitanje možemo li u općenitosti poratne književnosti na tlu Sjedinjenih Američkih Država redovito govoriti o židovsko-američkim piscima ili bi neke od njih bilo točnije zvati američko-židovskim piscima. Ta dvojba štoviše podjednako vrije-

di i za glasovite pisce (primjerice Saula Bellowa, Normana Mailera, Bernarda Malamuda, Philipa Rotha, Bashevisa Singera...) i za one suvremenije i nama manje znane (primjerice Jonathana Baumbacha, Federmana, Burta Hirschfelda, Ronalda Sukenicka...).

Pažljivim promatranjem tih unutaržidovskih prijepornosti postaje razvidno da je na samome početku razvoja toga književnog odvjetka u Sjedinjenim Američkim Državama, dakle krajem devetnaestoga stoljeća, brojem prevladavala skupina židovskih književnika koju bismo uvjetno mogli nazvati „svijetom za sebe“. Bili su to u pravome smislu riječi židovsko-američki pisci, odreda još nedovoljno poameričeni istočnoeuropski useljenici, koji su se, pišući o Židovima i židovstvu na hebrejskome ili na jidišu kao svojem materinskom jeziku (מאַמע־לשון; *mame-loshn*),¹ obraćali gotovo isključivo uskomu židovskom čitateljstvu.

Sveopće poameričenje židovskih useljenika krajem devetnaestoga i tijekom tridesetih godina prošloga stoljeća imalo je za posljedak i postupno otvaranje Židova prema nežidovskoj zajednici u kojoj žive te veću spremnost na unošenje novina, pa i na pisanje na engleskome jeziku. Samime time i njihova je književnost u odnosu na pretežito engleski izričaj američkih pisaca postajala dostupnija i razumljivija, a oni sami sve više američko-židovski pisci, to jest „svijet unutar svijeta“. No, to nikako ne znači da među američkim židovskim piscima nije bilo podvojenosti, razdvajanja i prijelaza iz jedne u drugu skupinu i da ih u današnjici više nema (Yaffe; Liebman).

Razlozi i posljedice raslojavanja

Dok je crtičar, novinar, prevoditelj i pripovjedač Cahan u svojem novinarskom i spisateljskom radu ponajviše bio privržen „staromu kraju“, odnosno ruskomu radništvu i Židovstvu, te bio značajan kao suosnivač ili urednik jidiških tiskovina poput tjednika דיא נײַע צײַט (*Di naye tsayt; The New Era*)² iz 1886. (Shepard i Gold Levi 36), דיא אַרבייטער צײַטונג (*Di arbayter tsaytung; The Workman's Paper*) od 1894. do 1895.³ i dnevnika פֿאָרווערטס (*Forverts; Forward*), osnovanoga

¹ Prevedeno s jidiša i preslovljeno u latinicu („מאַמע־לשון“; usp. „Mother Tongue“). Za pravila skrižaljka ALA-LC Romanization Tables: Transliteration Schemes for Non-Roman Scripts u svezi s jidišem vidi Library of Congress i American Library Association, „Hebrew“.

² Pravopisno je naslov izvornika donesen ponijemčenim istočnim jidišem (די טישמערש; *daytshmerish*), uobičajenim u devetnaestome stoljeću (Krogh 89).

1897. (Freidus 281; Sollors 576–78), već nam sljedeći stvarateljski naraštaj pruža dobar uzorak ne samo književnoga nego i svjetonazorskog unutaržidovskog raslojavanja. Doduše, takvo postupno odjeljivanje izrijeком navješćuju i neka od Cahanovih najznačajnijih jidiških djela, od kojih ovom prigodom navlastito izdvajamo samo *היסטאריע פון די פּעראייניגטע שטאַאַטען* (*Historye fun di Fereynigte Shṭaaten; History of the United States*), dvosvezačnu oslikanu povijest otkrića i osvojenja Amerike iz 1910. i 1912. (Shell i Sollors 358–77), te peterosvezačne uspomene *בלעטער פון מײן לעבען* (*Bleter fun mayn leben; Pages from My Life*), objavljivane od 1926. do 1931. godine tiskom udruge Forward Association (Chametzky, *From the Ghetto* 155; Kosak 195 bilj. 50; Miller 191 bilj. 1).

U Cahana je naposljetku također vrlo zamjetno nepodijeljeno zanimanje za pokoje novodobne nežidovske sadržaje, pa i za izazovan doživljaj glazbe kao buditeljice spolnosti, a nalazimo ga, doduše pod nazoviimenom Davida Bernsteina, u mjesečniku *דיא צוקונפט* (*Di tsukunft; The Future*), koji je Cahan uređivao od 1894. do 1897. (Chametzky, *From the Ghetto* xiii), i to u Cahanovu jidiškome prijevodu *קרייצער* (kratke pripovijesti Крейтсера соната (*Kreitserova sonata; The Kreutzer Sonata*) Leva Nikolajeviča Tolstoja, tiskane u nastavcima (sv. 3–4, br. 1–9, siječ. – ruj. 1895.); usto, taj ostvaraj o trostavačnoj skladbi Ludwiga van Beethovena za guslača i glasovir, posvećenoj poznatomu francuskom izvršniku, ravnatelju i skladatelju Rodolpheu Kreutzeru,⁴ pretiskan je 1910. u nakladi lista *Forverts* (Henry, *Rewriting Russia* 186bilj.3) kao *די קרייצער סאָנאַטא* (*Di Kreytser sonata; The Kreutzer Sonata*), u sklopu posmrtnica Tolstoju. Pored toga, zanimljivo je da kazališnu preradbu Tolstojeve kratke pripovijesti o Kreutzeru, to jest prvo američko jidiško uprizorenje s naknadnim prijevodom na engleski jezik (Nahshon 30), sedam godina nakon Cahana piše i židovsko-američki pisac Jacob Gordin, naslovljujući ju istovjetno Cahanovoj predšasnici.⁵

Osvrnimo se ovdje i na vrlo čitanu ispovijest iz pera bjeloruske polacke Židovke i američke državljanke Mary Antin pod naslovom *The Promised Land*, nadopisanu i cjelovito obdanjenu 1912. godine, po izlasku iz tiska njezina prvoga ulomka u mjesečniku *The Atlantic Monthly* („Promised Land“). Sam nam svetopisamski naziv toga djela, a posebice njegov domovinski odlomak „My Country“, ukazuje na spisateljičin odnos spram Sjedinjenih Američkih Drža-

⁴ Vidi Tolstoj; Beethoven; „*Kreutzer Sonata*“; Møller. Latinični preslov ruskoga ćiriličnog izvornika prema Library of Congress i American Library Association, „Russian“.

⁵ O izvedbi Gordinove četveročinke u njujorškome kazalištu Thalia Theatre 1902. vidi Henry 25.

va, no ta je uzajamnost u ljubavi između književnice i Obećane Zemlje velikim dijelom drukčija od one u Cahana i u potpunosti drukčija od one u njihovih predaka. Tako kod Antin u navedenome odjeljku možemo pročitati i ovo: „Prilagodba u nas, ruskih Židova, može značiti više doli Američino prihvaćanje doseljenika. Ona može značiti doseljenikovo prihvaćanje Amerike“ („My Country“, pogl. 11).

Dodamo li ovomu i njezino domoljubljem prožeto pjesništvo o državniku i vojskovođi Georgeu Washingtonu i činjenicu da u djelu *They Who Knock at Our Gates: A Complete Gospel of Immigration* 1914. američke povijesne ličnosti već u prvoj glavi nazivlje „našim ocima“ (Antin, „Law“ 14), dojam o svojevrsnoj blagovijesti doseljenja, koja o došljacima govori kao o onima koji kucaju na naša vrata, bit će potpun. Stoga ne čudi da i Cahan svoja kasna djela oblikuje osjetivši nova strujanja, usredsređujući se, za razliku od Antin, više na rascjep među starim i novim američkim Židovima u trenutku odluke o tima dvjema suprotnostima.

Zor nam je ovdje poznata Cahanova knjiga *The Rise of David Levinsky: A Novel*, koja je od 1913. objelodanjivana u četirima nastavcima u časopisu *McClure's Magazine* pod naslovom „The Autobiography of an American Jew: The Rise of David Levinsky“.⁶ Sudeći prema tome tobožnjem vjekopisu, David Levinsky više ne mari za starožidovsku časnost, pa zaključuje: „Jer gle! isto je glasilo nasrnulo na Vanderbiltove, Gouldove, Rothschildove, a nazvavši me ‘gulikožom radništva’, smjestilo me je u njihov stalež. Smatrao sam da sam u dobrome društvu“ (Cahan, *Rise* 340).

Iako se zacijelo u slučaju oboje pripovjedača, i Cahana, i Antin, radi o prvim istinskim probojima pobornika Novoga svijeta, pogrešno bi bilo misliti da je potpuno poameričenje bila stvar jednostavne i časomične odluke, dapače i kod tih pisaca koji su se među prvima priklonili engleskomu književnom izričaju. Pa ako i govori o židovskim doseljenicima, napose onima s menhetnskoga East Sidea, Cahan, građanin Sjedinjenih Američkih Država od 1882., upravo zato još oklijeva s prejakim i nepopustljivim zaameričkim stavovima, dajući svojem krojaču Levinskomu nezahvalnu zadaću obračuna sa starožidovskim tekovinama (Sanders, „Preface“). Ne smijemo, naime, zaboraviti Cahanovo dugogodišnje djelovanje kao promicatelja radničkoga pokreta i njegovu potporu

⁶ Izvornik priloge naslovljuje djelomično nedosljedno (Cahan, „Autobiography“ [trav. 1913.], „Rise“ [svib. 1913.], „Autobiography“ [lip. 1913.] i „Autobiography“ [srp. 1913.]).

podruštvjavajućim zamislama, jamačno bližima sovjetskomu društvenom poretku. Takve se natruhe nerijetko mogu naći na stranicama novina *Forverts*, najutjecajnije židovsko-američke tiskovine tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, s nakladom od preko 250 000 primjeraka, kojoj je od 1903. godine pa sve do svoje smrti 1951. bio glavni urednik.

Premda je kao žena promatrana sa stanovitim nepovjerenjem i u židovskim i u općeknjiževnim krugovima ranoga dvadesetog stoljeća, Antin je, za razliku od Cahana, imala mnogo više prostora za poameričenje i postupno dokinuće strogo židovskih navika stečenih u rodnome bjeloruskom Polacku, i to već samom činjenicom da dolazi u sljedećem naraštaju. U svojem je znakovitom životopisu *The Promised Land*, a osobito u djelu *They Who Knock at Our Gates*, puna hvale za engleski jezik, njegovu povijest i književnost te se sa svojevršnim strahopoštovanjem odnosi prema svemu što označuje Ameriku, novi dom djece „naroda Izraelova“ (2 Sam 19,41).

Takvi osjećaji ipak nisu toliko novi: poljski poslovnik i njujorški useljenik Haym Salomon nosio je tijekom protuengleskoga Američkog prevrata od 1765. do 1783. godine nadimak njegova novčara (Amler; Dimont, *Jews* 60-61 i „United States“ 358-59; Terry), a postavke slične onima književnice Antin iznio je 1825. Mordecai Noah, sefardski Židov i američki poslanik u Tunisu, predočivši neuspješan nacrt osnutka židovske države Ararat na američkome tlu (Dimont, *Jews* 86-87, 88; Keller, *Povijest* 473-74). Dakako da je bilo još ranijih uzajamnih naklonosti, jer je nežidovski novoengleski prvosvećenik John Cotton sa svojim sedamnaestostoljetnim masačusetskim sunarodnjacima htio s Harvardova sveučilišta hebrejski jezik proširiti na cijelu državu, ustrojenu prema Mojsijevu zakoniku (Dimont, „United States“ 358). Vidjevši u starozavjetnome duhu svoju američku naseobinu kao „oslobođenje iz Egipta“, Cottonovi su sljedbenici, naime, ondje nastale židovske općine smatrali Novim Jeruzalemom (Pfeiffer 365; vidi i Keller, *Und wurden zerstreut* 498).

Uzroci te razdvojbe povijesno se odnose na onovremena prosvjetiteljska nastojanja među Židovima i na društveno-gospodarstveno stanje u novoj židovskoj američkoj postojbini (Dimont, „United States“ 368). Dok su židovski praotački i rodonačelnički obrasci te općenito pomuškarčivanje umjetničkih stvaralačkih pokreta i u Židova bili bitna odlika ranijih razdoblja, sada sveudilj zamjećujemo poženstvenjivanje i toga nekoć također pretežito muškog dijela židovskoga književnog štiva, o čemu svjedoči i židovsko-američka pojava spi-

sateljice Antin. Koliko god, prema tome, prilagodljivost, samoprijekornost te podsmješljivost i u najtežim trenucima bili predajne značajke svakoga Židova, neporeciva je uloga koju su i cionska državotvornost, i rodoljubivost, i umništvo, kao središnji odjeci učenja Nathana Birnbauma („Birnbaum“),⁷ Theodora Herzla (I. Friedman; Urofsky), Mosesa Hessa (Schoeps, *Pioneers* 11-28), Mosesa Mendelssohna (Weisman 44, 88) i Lea Pinskera (Battenberg 171-75; Schoeps, *Palästinaliebe*), imali u posvjetovljenju, pozapadnjenju te oslobođenju Židova iz stega Nauka (תורה; *Toyre*)⁸ u židovskim gradićima Istočne Europe (שטעטלעך; *shetlekh*)⁹ i u mnogobrojnim novonastalim židovskim područjima Sjedinjenih Američkih Država.

Upravo se na tu osnovu tada moglo usredotočenjski nadovezivati i neprekidno osamostaljivanje s pomoću američkoga jidiškog tiska i čuvenih jidiških kazališta u židovskim okruzima Chicaga i New Yorka (Shechner 195; Hapgood 155-56). Naglašujemo li pak izrečenu misao s građanskopravne i privredne točke gledišta, shvatljivo je da su se, nakon otvorenoga europskog protužidovstva od šesnaestoga do dvadesetoga stoljeća, a pogotovo u tridesetim i četrdesetim godinama prošloga vijeka (Boorstin 582), izbjeglički valovi negda nužnih židovskih naseljenika od 1654. u svojoj novoj prekomorskoj domaji počeli sve više osjećati Amerikancima (Lebeson; Schappes; Korn) jer im je to pribježište prvi put pružilo ne samo zavičajno ognjište nego i jezične i vjerske slobode te dostatnost prihoda („Židovi“; „Antisemitizam“; „Holokaust“). Potanko raščlanivši ponašajni obrazac s njujorškoga Ellis Islanda (Goren; Rischin), Werner Keller tako prenosi:

Bijedno siromašan, ugnjetavan, zastrašivan stanovnik ozloglašena Područja naseljavanja, ubogi Židov, nad čijom je glavom uvijek visio Damoklov mač okrutnoga nasilja i koji je treperio kao jasikin list pred svakim redarstvenikom na kojega je naišao..., prometnuo se pod utjecajem neo-

⁷ Novije stanfordsko istraživanje posvjedočuje i sve Birnbaumove mijene, od cionskoga odsječka [oko 1883. - 1900.], promidžbe prosvjetne nezavisnosti i jidiša [oko 1900. - 14.] do pravovjerja [oko 1914. - 37.], čime ga izlučuje iz ustaljenosti spomenute sredine utjecajnika, nadahnjivača židovske države (Olson).

⁸ *Pentateuch* je od petnaestoga stoljeća engleska prilagođenica kasnolatinke posuđenice iz grčkoga („Pentateuch“; „Pentateuch, im.“), dok se hebrejska riječ תורה rabi od babilonskoga sužanjstva („תורה“). Za preslovljavanje s obzirom na grčko pismo vidi Library of Congress i American Library Association, „Greek“, a za grčki starozavjetni pojam Mojsijeva *Petoknjžja* (Πεντάτευχος; *Pentateuchos*) vidi Liddell i dr.

visnosti u slobodnoga, uspravnog američkog Židova koji ne trpi uvrede i koji je postao građanin u punome smislu te riječi. (nav. u Winston 435; trotočje u izvorniku)

Pritom je uporaba značenjske istovrijednice spomenutoga naziva Područje naseljavanja, u engleskome u punini *Pale of Settlement* (Kniesmeyer i Brecher), nadahnuta latinskom riječju *palus* („kolac“), koju 2000. godine Jozo Marević i suradnici također uvršćuju u drugi svezak svojega *Latinsko-hrvatskog enciklopedijskog rječnika* („Palus, im. m.“, odr. 1.1). Pojam *pale* donosi 2010. *New Oxford American Dictionary* („Pale, im.“, odr. 2.1.5), a 2020. i *Merriam-Webster's Unabridged Dictionary* („Pale, im.“, odr. 5.3.b), u ruskome je izvorniku, starijim slovorisom, Черта постоянной еврейской осѣдлости (*Cherta postoiannoï evrejskoï osiedlosti*; Hessen 175, 177, 178), i to kao označnica zapadnoga graničnog predjela samovladarskoga Ruskog Carstva namijenjenoga za stalno židovsko napučivanje od 1791. do 1917., dok je jidiški דער תּחוּם הַמּוֹשֵׁב (Der *ṯhum-hamoyshev*), kako 2016. objasnidbeno navodi i *Comprehensive English–Yiddish Dictionary* („Pale of Settlement“).

Tako su sinovi i kćeri tih donedavno pridošličkih židovskih radnika Baltimora, Bostona, Chicaga, Clevelanda, New Yorka i Philadelphije, a nekmoli njihovi unuci i unuke, sve više postajali duhovnicima, liječnicima, novinarima, odvjetnicima, poduzetnicima, umjetnicima – i židovsko-američkim piscima. Budući da ovaj rad govori o njihovu poslijeratnome pokoljenju, trebamo uočiti vrlo naglašenu prisutnost ražidovljenja kod tih suvremenih pisaca (većinom istočnoeuropskoga i srednjoeuropskog) židovskog podrijetla. Je li to posljedica nelagode što ju je židovstvo stoljećima izazivalo, strah zbog moguće pojave nekoga novog hitlerovskog duha, duboka zahvalnost Sjedinjenim Američkim Državama ili nešto drugo, još uvijek su zapravo pitanja bez jednoznačnoga odgovora. Međutim, dopustimo si načas Židovima svojstvenu dosjetljivost, pa navedimo o tome domišljate riječi Jean-Paula Sartrea koje njegov lik Leni uznički upućuje snahi Johanni po rasapu njemačkoga Trećeg Carstva i hamburške tvorničarske obitelji von Gerlach koncem pedesetih godina prošloga stoljeća u crnoj, grizodušjem i slojevitošću protkanoj petočinci *Les séquestrés d'Altona: Pièce en 5 actes* (Palmer 150–62): „Amerikanac je ili Židov ili protusemit, osim ako istodobno nije oboje“ (57; čin 1, priz. 2;).¹⁰

¹⁰ Njihov prijevod na engleski glasi „An American is either a Jew, or an anti-Semite, unless he is both at the same time“ (Leeson 41; čin 1).

Stoga su i Cahan i Antin, uza sve različitosti toliko duhovno slični, samo začetak glasovitoga židovsko-američkog i američko-židovskog izdanačkog niza, i to u bezmalo svim sastavnicama američkoga društvenog života. Okrenemo li se poduzetništvu i štedioničarstvu, tu su istaknuti dobročinitelji poput Guggenheimovih, Rosenwaldovih, Schiffovih, Strausovih i Warburgovih (Dimont, „United States“ 361; Ribalow 99, 116, 120, 127, 149, 159, 240–42), a u američkome su mu brodvejskom kazalištu i u Hollywoodu, između ostalih, zvijezde David Belasco, Abraham Erlanger, braća Frohman,¹¹ Lillian Hellman, George S. Kaufman, Sidney Kingsley, Arthur Miller, Clifford Odets, Elmer Rice, Irwin Shaw (Dimont, „United States“ 366, 367) i nezamjenljivi Shubertovi.¹²

S druge bi strane ukupno svjetsko glazbeništvo zasigurno bilo mnogo siromašnije bez zanesenjačkoga posredništva i skladbi Leonarda Bernsteina i Oscara Hammersteina II. te prepoznatljivih, lako zapamtljivih zvonkih radosti Irvinga Berlina, Georgea Gershwin, Oscara Hammersteina II., Jeromea Kerna, Richarda Rodgersa i Sigmunda Romberga,¹³ odnosno bez nadahnutih glasoviračkih i vrhunskih gudačkih i puhačkih izvedbi Bennyja Goodmana, Jasche Heifetza, Vladimira Horowitza, Yehudija Menuhina, Nathana Milsteina, Artura Rubinsteina, Isaaca Sterna i Efrema Zimbalista st. (Dimont, „United States“ 367, 368). Suvremeno američko novinstvo također bi osjetno gubilo izuzećem uglednih Židova s obzirom na to da su mu znameniti rodozačetnici vlasnik *The New York Timesa* Adolph Ochs i zakladnik Joseph Pulitzer (Dimont, „United States“ 367); ne bi, doduše, bez Pulitzera bilo oslikanoga žutog tiska, ali ni zublja Slobode ne bi vjerojatno rasvjetljivala njujoršku luku.¹⁴ Napokon, bez umjetnika književne riječi poput Bellowa, Mailera, Malamuda, Henryja Rotha, Philipa Rotha, Bashevisa Singera, I[sraela] J[oshue] Singera i mnogih drugih Sjedinjene Američke Države nepovratno bi bile lišene važnoga ulomka svoje uljudbene slagalice.

¹¹ O Danielu, Gustaveu i Charlesu Frohmanu vidi „Right“.

¹² Jacob J. Shubert, Lee Shubert i Sam S. Shubert zaslužni su za osnutak Broadwaya kakav danas poznajemo. Čitatelje upućujemo na izvrsnu knjigu Fostera Hirscha o nastanku „kazališnoga carstva Shubertovih“ (36–37, 56–57, 116–20).

¹³ Podsjetimo uzgredice da se Romberg 1888. doselio u Belišće, gdje je proveo dio svojega djetinjstva. Više pojedinosti donosi „Romberg“.

¹⁴ Glede Pulitzerovih pretplatnih napora u vlastitim novinama *The World*, usmjerenih na to da u njujorškoj luci ipak bude izgrađeno postolje Spomenika slobode koji je u Francuskoj čekao otpremu u Sjedinjene Američke Države, obavijestan je životopis na mrežnoj stranici Pulitzerove nagrade. Vidi Topping, posebno odj. „Failing Health“.

Natražnjaštvo i naprednjaštvo

Sa stanovišta potpunoga razumijevanja sviju naporednih, pokatkada uistinu i vrlo zamršenih, tijekova poslijeratnoga židovsko-američkog književnog stvaralaštva korisno je uzeti u obzir i tvorce iz nekoliko ranijih desetljeća kako bismo bolje uočili nastale promjene, ali i stoga što se neke stalnosti ili primjeri običaja i jezičnih oživljenica pojavljuju i u djelima suvremenijih pisaca židovsko-američkoga kruga, recimo u Hirschfelda. Michaelu Goldu, Henryju Rothu i navlastito Anziji Yezierskoj, ranijim naprednjacima iz osobito burnoga razdoblja sazrijevanja i dokazivanja pune ravnopravnosti židovsko-američke književnosti, još je, naime, vrlo svojstveno vjerovanje u vlastitu povijesnu ulogu ostvaraja nečega što bismo mogli nazvati židovskom inačicom uspješnice *Uncle Tom's Cabin; or, Life among the Lowly* spisateljice Harriet Beecher Stowe i iznašašća usporedbi toga štiva s ostalim štivima pripadnika zapadnoga književničkog staleža.

Yezierska, rodom poljska maloplocka Židovka iz onodobne carske Rusije, donijela je na menhetnski Lower East Side i na sanfranciške brežuljke mnogo više od puke svijesti o svojem židovstvu, novoprobudene 1908., nakon što je prvobitno u njujorškoj useljeničkoj postaji Castle Garden prekrštena u Harriet Mayer.¹⁵ Bilo je to i njezino tegobno iskustvo siromaškoga života pralje, izrاديvačice vrećica i krojačice (Wigoder 558; Wexler 154; Kandiyoti 531); bila je to i njezina proćućena žrtva tvorničke radnice, sluškinje žedne znanja (Schoen;¹⁶ Kessner 184; Chametzky i dr., *Jewish American Literature* 233) i sudoperke s odbijenicom slavnoga njujorškog svratišta Waldorf-Astoria (Stubbs x); a bio je to i mučan doživljaj njezinih triju neuspjelih supružništava, prepreka u njezinu samohranome majčinstvu i iskazanoga nepovjerenja prema njezinu odvažnomu društvenom zalaganju (Levitas Henriksen, „Afterword“ 253, 259; Horowitz).¹⁷

¹⁵ O poameričenju prezimena njezina najstarijega brata Meyera Yezierskoga, a potom i o njezinu preimenovanju, vidi Levitas Henriksen i Boydston 14, 204; Sonder 8; te Chametzky i dr., *Jewish American Literature* 233.

¹⁶ Izvornik Ljetopisa izišao ispod pera Carol Schoen 1982. godine, nema obročivanja.

¹⁷ U iscrpnijem pregledu mogli bismo stoga spomenuti da je Yezierska, nakon izmišljaja da je pret hodno završila srednju izobrazbu, 1904. stekla naobrazbu iz Domaćinstva na njujorškome Sveučilištu Columbia, dočim se učiteljstvom bavila samo od 1908. do 1910. godine. Od 1917. do 1918. prevodila je za filadelfijsku poljsku zajednicu, a tridesetih godina prošloga stoljeća razvrstavala je drveće u njujorškome Central Parku na poticaj Uprave za napredak radova (*Work Progress Administration*); vidi osob. Yezierska, *All*; Schoen; Levitas Henriksen, „Afterword“ 258–59; Kandiyoti 531; Chametzky i dr., *Jewish American Literature* 233.

Prema službenim osobnim podacima i pismohranskim zapisima, koje je pak, namjerice izostavljajući bolnije sadržaje, učestalo preuređivala (Wigoder 559), samobitna Yezijska (Levitas Henriksen, „Afterword“ 255–56) zatražila je razvrgnuće braka s odvjatnikom Jacobom Gordonom 1910., i to svega dan nakon njegova sklapanja, a 1911. vjenčala se za nastavnika Arnolda Levitasa, oca svojega jedinčeta Louise Levitas Henriksen, rođene 1912. (Horowitz; usp. Schoen). Međutim, za Yezijsku, ostrašćenu pobunjenicu nadahnutu maštalačkim engleskim pjesništvom devetnaestoga stoljeća, prijelomnica je jamačno nastupila 1915., po brakorazvodu od Levitasa i privremenoj selidbi u Californiju.

Kratkotrajna neputena veza s onomad gotovo dvostruko starijim mudroznancom i odgojiteljem Johnom Deweyjem te pohađanje njegovih predavanja potaknulo je Yezijsku na upis spisateljskoga tečaja na Sveučilištu Columbia 1918. godine, naravski joj je književnosni slog otada postao lijek za samoću, a ona sama zanesenjački je utirala put svojim nasljedovateljicama (Levitas Henriksen, „Afterword“ 255–57, 259; Schoen).¹⁸ Neslućeni djevojački napredak tanakoćutnice Yezijske prema nezavisnoj prosvijećenosti nakon svega dvogodišnje osnovne izobrazbe bezmalo je, dakle, u njujorškome zakladnom strukovnom Domu Clare de Hirsch za zaposlene djevojke (*Clara de Hirsch Home for Working Girls*),¹⁹ slijedio obrazac njezina, ali i sveopćega poistovjetljivog američkog sna (*American dream*; „Home“; Sonder 37), i zbog toga ju, primjerodavno, posebice izdvajamo.

U Yezijskinim kasnim dvadesetima istkana je tako 1909. (Ginsberg 84), na osnovi gorkoga iskustva njezine sestre Helene Yezijske (Dearborn 38),²⁰ priča „The Free Vacation House“, potresno svjedočanstvo o iscrpljenoj višerotkinji uniženoj po svojim nazovidobročiniteljima, najzad objavljena u časopisu *The Forum* 1915. godine („Free Vacation House“). „Where Lovers Dream“, pripo-

¹⁸ Odnos s poučavateljskim preustrojiteljem Deweyjem trajao je od 1917. do 1918. godine, a okončan je kada se Dewey otisnuo na trogodišnje proučavanje Istoka. U predvečerje najranijega Deweyjeva djelovanja, u nas su Ivan Filipović i suradnici („Psycholog“) za grčki pojam procjenitelja pojedinačeva ponašanja, poziv kojim se Dewey kasnije bavio, rabili hrvatsku prevedenicu: ψυχολόγος (*psychologos*; „dušoslovac“).

¹⁹ Zbog ograničenoga opsega članka, ostavit ćemo po strani dublje razmatranje dobrotvornoga rada belgijske plemkinje de Hirsch i djelovanja ustanove koju je osnovala svibnja 1897., po mnogočemu značajnoga boravišta mladih istočnoeuropskih Židovki; vidi, najnovije, „Introduction“ i R. Friedman, kojima se sažimlje nekoliko ranijih rasprava o Yezijskoj.

²⁰ Helena Yezijska useljenjem je postala Annie Mayer, a udajom Helena Katz. Vidi Levitas Henriksen i Boydston u djelu *Anzia Yezijska: A Writer's Life* (23).

vijest o neimaštini koja zauvijek razdvaja dotada sretne ljubavnike, izišla je ožujka 1918. u časopisu *Metropolitan* nastojanjem urednice Sonye Levien (Ginsberg 137), a ovjenčavši se 1920. nagradom skorojevičkoj priči „The Fat of the Land“ za najbolji uradak prethodne godine (O'Brien), Yezierska je 1920. kod Houghton Mifflina objelodanila zbirku *Hungry Hearts* (Schoen). Poluživotopisno oblikovanje likova toga odabira iznjedrilo je tada, potvrđuje nam potanje Schoen („Chronology“), potpis Yezierskina trogodišnjega holivudskog ugovora, povratak u New York 1921. i prijateljavanje s piscima Frankom Craneom (Sonder 59) i Williamom Lyonom Phelpsom, pripremu za objavu pripovijesti *Salome of the Tenements* 1922. (Erens; usp. Z. F. P.) te otisak njezine knjige *Children of Loneliness: Stories of Immigrant Life in America* 1923., a otpravila se i na put u Europu (Schoen). U istom mah, Howard Dietz, oglasivač holivudske tvrtke Samuela Goldwynna, nadjenuo joj je 1921. godine, zbog njezinih trudbeničkih poslova u tadašnjim njujorškim znojilištima, nadimak „Pepeljuga iz izrabljivaonice“ (Levitas Henriksen i Boydston 158),²¹ a nazivali su ju i „Pepeljugom Hesterine ulice“ (Kessner 183),²² no Yezierska je zapravo, svjedoče mnogi njezini suvremenici, postala glasovita književnica „jer je svoje pero umočila u svoje srce“ (Crane).

Ipak, Shenah Pessah, dvorkinja koja se poput raskriljene ptice zaljubljuje u mladoga društvoslovca u Yezierskinjoj priči „Wings“, no ostaje neutažena švelja u njezinu nastavku „Hunger“, i mati Hanneh Hayyeh, koja u priči „The Lost, Beautifulness“ objeljuje kuhinju u počast sinu, isluženomu vojniku, pa joj kućevlasnik podiže iznos stanarine, preinačeni su pod krinkom holivudskog prostopodnja (Brownlow, *Behind the Mask*), dok je naglasak hotimice stavljen na razočaranost američkim nedaćama, nejednakošću, osamom i patnjama, kao u izvornim pričama „The Miracle“, „Soap and Water“, „My Own People“ i „How I Found America“ spomenute zbirke (*Hungry Hearts*). U istoimenoj holivudskoj crno-bijeloj i nijemoj inačici redatelja E. Masona Hoppera iz 1922. (Brownlow, „Hungry Hearts“)²³ Yezierska je stoga, uz pomoć Juliena Josephsona (Erens), domislila potrebite Levinove, njujorške istočnoeuropske židovske izbjeglice, čija mladica, nepismena nadstojnica Sara, ljubi s odvjetnikom Davidom, ne-

²¹ Opširnije o tome Erens; Wasserman.

²² Naziv menhetskog ulice proishodi iz imena Hester Leisler, kćeri Jacoba Leislera, samozvanoga i naposljetku smaknutog njujorškog namjesničkog zamjenika (1689. – 91.), o kojem vidi Feirstein 60. Istu ulicu kao središte njujorškoga useljeničkog Židovstva, mahom istočnoeuropskoga i aškenaskog, opisuje Moreno 81.

²³ Unatoč nekim prigovorima čuvstvenosti Hopperova slikopisa („Up from the Ghetto“), Brownlow (*Behind the Mask* 392–404) mu je pak pristupio pohvalno.

ćakom njihova kućevlasnika Rosenblatta, koji ih razdvaja i povisuje stanarinu. Budući da uzrujana Sarina majka Hannah nato mesarskom sjekiricom djelomično uništi stan, David mora Levinove obraniti na sudu, u čemu i uspijeva, iako obitelj naposljetku preseljuje u predgrađe (Hopper; *Hungry Hearts*; Erens).

Međutim, kada je riječ o holivudskome uprizorenju zbirke *Hungry Hearts*, vrijedno je već na samome početku napomenuti da se tadašnja Tvornica Snova, u skladu s vlastitim opsjenarstvom očekivanoga sretnog završetka i nerijetko podrugljivim pojednostavnjenjem predodžbe Židova, nije skanjivala pozvati ni britansko-američkoga odvjetnika i pisca Montaguea Glassa, njegovim posredstvom osjetno zadrijeti u Yezierskinu preradbu te književnicu na kraju lišiti dostojanstvenoga spomena tijekom najavnice, što je ona smatrala oskrnućem svojega djela (*Red Ribbon* 82). Iako je 1925. holivudska tvrtka Famous Players–Lasky otkupila pravo i na njezinu pripovijest *Salome of the Tenements* (Olcott; Wigoder 559),²⁴ Yezierska, potajice priželjkivana slavnica, najedanput se našla u nelagodnome procijepu između blještavila i čarnosti Hollywooda s jedne strane i njegove častohlepnosti i prijetvornosti s druge strane, pa se, odbivši ugovornu ponudu Williama Foxa, osnivača tvrtke Fox Film Corporation (Erens), osjećala „izmučenom dušom sa štedioničkim računom“ („This Is“ 154).

Poradi kasnijih raščlambi odnosa među likovima, to jest usporedbi ostalih pripovijesti, istaknimo da Yezierska nije ni sudjelovala u snimanju bezvučnoga, crno-bijelog holivudskog prikaza svojega objeđivanog djela *Salome of the Tenements* (Goodman), već je prilagodbu njezine knjige potpisala Levien (Erens), a da je Yeziersku nadahnula povezanost svetopisamske Salome s Ivanom Krstiteљem (Mt 14,6–11; Mk 6,21–28; Wilentz, Uvod ix), vlastito brakolomno iskustvo te život braćnika Rose Pastor Stokes, spisateljice i zagovarateljice ženskih prava, i Jamesa Grahama Phelpsa Stokesa, imućnoga dobrotvora i spisatelja (Wilentz, Uvod x). Pripovjedni prauzor Sonye Vrunsky, nadobudne novinarke koja vuče podrijetlo iz njujorske rusko-židovske useljeničke obitelji, opredmećuje, prema tome, samu Yeziersku, dočim se u osobi dobrostojećega kršćanina Johna Manninga, kojega Vrunsky napušta zbog svoje istinske zaljubljenosti u novoga suposlenika, osvjedočenog strasnika odjevnoga oblikovanja, prepoznatljivo zrcali zbiljski Dewey (N. Friedman; Rosen).

²⁴ Izvorna je snimka izgubljena, a Fanny Weintraub, tada osamdesetpetogodišnja štićenica ubožnice Home of Old Israel i tumačica sporedne uloge gospođe Solomon, preminula je od uzbuđenosti uoči brodevske praižvedbe („Salome“; „Little Old Lady“).

Za neke je onodobne ocjenjivače, primjerice Ferrisa Greensleta, urednika nakladničke kuće Houghton Mifflin, Yezierskino djelo *Salome of the Tenements* bilo smućujuće, a njezina Vrunsky „tako neprivlačna, da ne kažemo odbojna, da nam se čini da će vjerojatno spriječiti uspjeh knjige“ (nav. u Levitas Henriksen i Boydston 174); za druge njezine suvremenike ta tvorevina Yezierskina duha bila je, dapače, sablažnjujuća (Field; Nearing 676). No, Yezierska, kao dotada besprimjerna književnica i oličenje ženstvenosti u američkoj društvenoj talionici („Melting Pot“, odr. 2.a i 2.b), golemom je stvaralačkom snagom na rubnim mojsijevsko-američkim međustaleškim i međuvjerskim uljudbenim susretnostima nastojala dojmljivo izbrusiti svoj slog (Roberts, „My Ambitions“ 342, 358; Robinson; Rottenberg), te se svojom obradbom predmeta doseljeničke gladi – i one osjetilne i nadosjetne težnje za prihvaćenošću, samosvojnošću i zaštićenošću – (Roberts, „Hungry Souls“; Horowitz) nepobitno nametnula kao nezaobilazna spisateljska pojava i stalnica od 1915. do 1969. (Kandiyoti 531), domišljaja ovjekovječenih i u sedmoj umjetnosti.

U jamačno najpoznatijoj Yezierskinjoj pripovijesti, kruhodavateljskoj trodijelnici *Bread Givers: A Struggle between a Father of the Old World and a Daughter of the New* iz 1925., utjelovljenjski su također umnogome razaznatljivi Yezierska kao desetogodišnja Sara Smolinsky, Sarina roditeljica Shenah Smolinsky kao Yezierskina majka Pearl Yezierska i Sarin roditelj, bogobojazni gospodin Smolinsky, kao Yezierskin otac Bernard Yeziersky (Smertenko, „From the Ghetto Depths“;²⁵ Wilentz, „Cultural Mediation“). Dometnimo tomu i ovo: usuprot svim dvadesetljetnim razmiricama s vlastitim nabožnim ocem (Levitas Henriksen, „Afterword“ 253; Levin 482; Horowitz), Yezierska je krajem dvadesetih godina prošloga stoljeća uspjela primiti boravišnu književničku potporu Zone Gale na Sveučilištu u Wisconsinu, skrasiti se u vermontskome Arlingtonu desetljeće poslije te oživjeti zanimanje za svoje stvaralaštvo 1950. djelom *Red Ribbon on a White Horse* (Schoen).²⁶

Yezierskin nahvalice pojidišeni engleski izričaj (*Yinglish*), unekoliko sličan onome u Cahanovu orječju (Drucker; Wigoder 558; Chametzky i dr., *Jewish American Literature* 13, 121), njezino nepokolebljivo prevrednovanje odnosa unutar židovsko-američkoga obiteljskog gnijezda (Atherton; Levin; Raphael

²⁵ Osvrnuvši se na svoj prikaz Yezierskina djela *Salome of the Tenements*, Smertenko ovu prosudbu zaključuje riječima da „postoje tančine u istini“ (Ocjena).

²⁶ Yeziersku je na ovakav naslov potaknula izreka koju je čula od svojega oca: „Siromašnost je na Židovu ures poput crvene uzde na bijelome konju“ (Wigoder 559).

440-43) te svjestan odabir da u presjeku američke lijepe književnosti nerado bude smjerničarka uprisutnjeni su i u stvaralaštvu njezine poodmakle dobi, ali sada praćeni bolećivošću i čuvstvovanjem poput ptice zatvorene u krletci („Open Cage“). No, zapravo ni tada nije klonula duhom, pa je, potkraj života gotovo oslijepjela od mreine, vrhunac vlastitoga mladalačkog žara kanila spisateljski dosegnuti 1969., objavivši u tromjesečniku *The Chicago Jewish Forum* znakovito naslovljenu priču „Take Up Your Bed and Walk“ (Levitas Henriksen, „Afterword“ 260-61).

Naslovna poruka posljednjega kratkog ostvaraja ove tragačice riječi (Levitas Henriksen, „Afterword“ 254, 255) nije, međutim, upućena samo njezinim postarijim sunarodnjacima, nego sveopćemu čitateljstvu (Yeziarska, „Take Up Your Bed“). Bolji poznavatelji engleskoga jezika i kršćanskog predanja lako će, naime, u njoj čuti i novozavjetni odzvuk iz svjedočanstva o Isusovu ozdravljenju uzetoga: „Ustani, uzmi svoju postelju i hodi!“ (Iv 5,8).

Ostali dosta značajni američki pisci, poput Nathanaela Westa i drugih, također u svojim djelima pokušavaju ostvariti misao vodilju o usporedbenosti zapadne i židovsko-američke književnosti smjesom kršćanstva i židovstva (Sollors 584), a taj su zamišljaj shvatili dorječno i prenapredno, pa je time njihovo židovstvo postalo upitno i „teško odredljivo“ (Shechner 193). Ipak, sve do sredine četrdesetih godina prošloga stoljeća stvaratelji takve, ne odveć mislene, umjetnosti riječi napajali su se židovskom inačicom američkoga sna, koju Hirschfeld²⁷ u svojoj knjizi *Dreamers and Dealers* 1988. naziva „goldene medine“ (14), prema jidiškom *גאָלדענע מדינה* (*goldene medine*; „zlatna zemlja“). Uklapalo se to u sliku stvarnosti kakvu su, pod utjecajem Karla Marxa, željeli proizvesti američko židovsko glumište, novinstvo i pisci, recimo Howard Fast, Daniel Fuchs, Albert Harper te ini strukovnjaci, a bilo je to i svojevrsno iznovljeno pronašašće američkih vrijednosti, ovaj put obavljeno po židovskim Amerikancima. Shechner (194-95) piše i o tome ranijem i kasnijem utjecaju i zanesenjaštvu židovsko-američkih ljudi od pera, primjerice Leslieja Fiedlera, Irvinga Howea, Alfreda Kazina, Philipa Rahva, Delmorea Schwartza i Lionela Trillinga, svojim američkim nežidovskim sudruzima.

²⁷ Hirschfeld je također, među inim, tvorac pripovijesti nadahnutih omiljenom CBS-ovom nizankom *Dallas* (1978.-91.): *The Ewings of Dallas: A Novel* (1980.), *The Men of Dallas: A Novel* (1981.) te *The Women of Dallas: A Novel* (1981.).

Prihvatimo li uvjetno da sve one natruhe starije židovske književnosti i predanja u ovome radu nazovemo natražnjačkim težnjama, zamijetit ćemo da se one, dapače, mogu naći i u djelima poveće skupine vrlo poznatih i priznatih židovskih stvaratelja, koju, uz već spomenuta pera, čine i E. L. Doctorow, Stanley Elkin, Irvin Faust, Herbert Gold, Mark Harris, Joseph Heller, Meyer Levin, Leonard Michaels, Arthur Miller, Tillie Olsen, Cynthia Ozick, Grace Paley, Isaac Rosenfeld, Shaw i mnogi drugi. Pišući vrhunska ostvarenja daleko istančanije od svojih prethodnika, ti spisatelji ne prezaju ni od izražavanja izvjesne sumnje i razočaranosti samom Amerikom i svijetom općenito; usto, takve su knjige i znakovitih tragateljskih naslova, kao životopisno Levinovo izdanje *In Search: An Autobiography* iz 1950.

Njihovi su glavni likovi, a uostalom i sami njihovi tvorci, ponovno na povijesnoj prekretnici za Židove, kao i nekoć, kada je u nekoj od zemalja istočne Europe trebalo odlučiti o iseljenju u Sjedinjene Američke Države. Naime, nakon svijui nepogoda i užasa Drugoga svjetskog rata među židovskim su preživjelicima zavladao razumljiva bojazan i okrenutost prema samomu sebi, pače i samodostatnost. Židovi su uza sve to do 1948. bili narod bez matične države, a od pedesetih godina dvadesetoga stoljeća do danas jidiš i židovstvo, kao izvorno učenje i vjera, način života, narodnosnost i svjetonazor, već su, osim u Izraelu, uzmaknuli ili postupno uzmiču pred drugim jezicima i vjerama.

I u Americi je taj uzmak vrlo vidljiv navlastito pred većinskim engleskim jezikom i kršćanstvom, te u sadašnjici razgovorni jidiški izričaj i iskonsko pravovjerje pretežito opstojie još samo u posebnim manjinskim područjima tamošnjih velegrada i u njihovoj crkvenoj i prosvjetnoj uporabi. Unatoč tomu bilo bi pogrešno usmjerenost tih književnika na oslikavanje čestitosti, grijeha i istinitosti pripisati isključivo uplivu duha vremena pedesetih godina prošloga stoljeća na njih, jer nagnuće k tomu predajnom pojmovlju ne samo židovskoga bogoslovlja nego i načina života zacijelo je odgojem duboko ukorijenjeno u duševnosti samih spisatelja, a njihovi su nesigurni književni junaci, koji nisu u stanju iznijeti breme te borbe za neporočnost na svojim leđima, već se na koncu predaju i šutke mire i s društvom, i s državom, i sa svijetom uopće, samo odraz vlastitih pišćevih neuspjeha i prikrivanih, obostrano neispunjenih očekivanja i unutar pišćeve židovske zajednice i izvan nje. Howe stoga listopada 1946. u časopisu *Commentary* o tome piše sljedeće: „Za vrstu naobraženika o kojoj pišćemo, teško je biti Židov, a jednako je teško i ne biti Židov. Uhvaćen je u napetosti koja proizlazi iz raspra između njegova društva i njegova predanja, njegova

položaja i njegovih želja, on pati kao čovjek, naobraženik i kao Židov“ („Lost Young Intellectual“ 362; kosopis u izvorniku).

Naposljetku, u djelu *Sincerity and Authenticity* iz 1972., nastalome na nizu harvardskih predavanja o sukobljivome sebstvu na poslijeprosvjetiteljskome Zapadu, sličnoga je mišljenja i Trilling (Litz 83), prvi stalni nastavnik engleske književnosti na Sveučilištu Columbia i začetnički izlagatelj vrlo cijenjena Jeffersonova predavanja (*Jefferson Lecture*) iste godine („Lionel Trilling papers“). Ipak, tomu je njujorškom potomku bijalistočkoga Židova – prosuditelju, prosvjetniku, uvodničaru (Trilling, Uvod [*Selected Letters*] i Uvod [*Homage*]) i stvaratelju složenih djela – bilo svojstveno zarana se, 1937., priključiti naobraženičkomu protustaljinjskom časopisu *Partisan Review* Williama Phillipsa i Rahva,²⁸ u svojim se ocjenama, oglednim zbirkama (Trilling, *Beyond Culture, Freud, Gathering, Liberal Imagination* i *Opposing Self*) i raspravama (Trilling, *E. M. Forster* i *Matthew Arnold*) baviti sposobnošću književnika da iskušavaju krepostnost (Daiches, „Essays“ i „On the Horizon“) i propituju općeprihvatljivost srednjostaleških izobrazbenih naslijeđenosti (Trilling, „Situation“ 108–09, 110, 111); te prigrliti zamisao o „niječnoj sposobnosti“ (Keats 277) kojom pjesmotvorci, pokadšto misaono nesabrano, pa stoga s neizvjesnim ishodom, pretpostavljaju uzore umjetničke ljepote, savršenstva i uzvišenosti visokoparnoj jamačnosti ne bi li, kako naznačuju neki književnoznanstveni i mudroslovni krugovi (Bate 11–24), opazili, raspoznali i dosegнули istinu i izvan domašaja susljednoga zaključivanja, jer svaku okolnost nije uvijek ni moguće razjasniti. Ne iznenađuje tada da se Trillingova sunarodnjakinja, ogledničarka, pripovjedačica i prosuditeljica Ozick, u svojoj hvalidbi poludovršene pripovijesti *The Journey Abandoned*²⁹ ne ustručava uznijeti umještvo pripovjedaštva kojim Trilling uneseno orisuje gustu skupinu višeslojnih, znalacki raščlanjenih i ponajčešće pounutrašnjjenih likova, mada se oni u Trillinga razotkrivaju i razgovorno („Novel“).

²⁸ Opojen osobom Whittakera Chambersa, svojega našijenca s Columbije i nekadašnjega sovjetskog doušnika, Trilling, naime, 1947. tiska i pripovijest o susretu dvoje ljevičarskih imućnika s ljevičarskim iznevjeriteljem, naslovljenu *The Middle of the Journey* („Whittaker Chambers“).

²⁹ Radnjom smješteno u tridesete godine dvadesetoga stoljeća, djelo o poletarcu Vincentu Hammellu, koji želi biti životopisac vremenoga pjesnika Jorrisa Buxtona, oslonjeno je na stvarnu osobu engleskoga devetnaestostoljetnog književnika Waltera S. Landora, odmjerena zaljubljenika u starovjekovlje. I pokraj toga što je Trilling kasnih četrdesetih godina prošloga stoljeća obustavio rad na toj svojoj knjizi, pripovijest je ipak izdana nakon što je Geraldine Murphy među Trillingovom pismohranskom građom ušla u trag njezinu rukopisu (Murphy xliii).

Pisci ne-Židovi i pisci Židovi: glavna struja i njezini pritoci

Kako u svojim sjećanjima *Starting Out in the Thirties* 1965. navodi Kazin, mnogobrojni izravni stvarateljski doticaji židovsko-američke umjetnosti riječi s glavnom strujom američke nežidovske književnosti zamjetni su i znatno prije poslijeratnoga razdoblja židovsko-američkog spisateljstva, koje je glavni predmet ovoga članka. Tako Rahv snažno podupire Henryja Jamesa i pravičnost Nathaniela Hawthornea, Schwartz veliča Thomasa Stearnsa Eliota kao suvremenoga junaka, a Fiedler ostvaraje tih i inih američkih nežidovskih pisaca smatra zajedničkom baštinom (Shechner 194).

No, osvrnemo li se na Howeove napise i njegovo suosnivačko uredništvo naobraženičkoga oporbenog ljevičarskog časopisa *Dissent* od 1953.; na njegove ocjene uradaka Sherwooda Andersona 1951., Williama Faulknera 1952. i Thomasa Hardyja 1967. (Editors of *Encyclopaedia Britannica*) te na općenitu naklonost židovsko-američkoga književnog kruga prema pjesništvu Edgara Allana Poea, Henryja Davida Thoreaua i Walta Whitmana; uočiti ćemo da je upravo prepoznavanje vlastite otuđenosti, prijekora i otpadničkoga stava naspram američkoga društva – koje sustavno, premda ne uvijek izravno, većinski podupire bijelce anglosaskoga podrijetla vjeroispovijesno odcijepljene od Rima – ono što židovske pisce privlači nekim ljudima od pera izvan židovske zajednice. Takav će nam nazor onda omogućiti i da pri razmatranju predmeta književnih djela prisposobimo spisatelje Židove još nekim nežidovskim strukovnjacima, posebice onima crnačkih korijena.

Izravna je usporedba, dakle, moguća s ocjenjivačem, ogledničarom i pripovjedačem Ralphom Ellisonom, perom koje stoji iza glasovitoga naslova *Invisible Man: A Novel*, priče iz 1952. o „nevidljivu“ crnačkome književniku koji u izbi u predgrađu dovršava svoj životopis, i tvorcem zbirke *Shadow and Act* iz 1964. Izgledno je štoviše unutar opisa harlemske crnačke četvrti koji James Baldwin podastire poluživotopisnim djelom *Go Tell It on the Mountain: A Novel*, napisanim 1953., prizvati u pamet i sklopove riječi prema svetopisamskome vapaju za izbavljenjem (Izl 12,37–42; Alter, *Art* 123–25), a valja se spomenuti i Baldwinovih domorodačkih zapisaka *Notes of a Native Son* iz 1955.

Kao što se šezdesetih i ranih sedamdesetih godina prošloga stoljeća kod židovsko-američkih stvaratelja poput Bellowa, Doctorowa, Bashevisa Singera i drugih javlja snažna težnja za spisateljskom borbom protiv zla u sebi i oko

sebe i želja za iskupljenjem od grijeha, istovjetan ili vrlo sličan obradbeni predmet prožimlje djela južnjakinje i pripadnice Rimske crkve Flannery O'Connor i ostvaraje još nekih književnih predstavnika američkoga Juga. No, činjenica da se nežidovski pisci južnjaci mogu tako dobro uklopiti u židovska književna promišljanja o neporočnosti ne treba nas začuditi, jer nepatvorena je Riječ od sviju dijelova Sjedinjenih Američkih Država još uvijek najživlja na američkome Jugu, u takozvanome svetopisamskom pojasu (Mencken 290, 292),³⁰ čiji skrušen puk drugu božansku osobu u Trojstvu prigrljuje s navodno neupitnom privrženosti. Ne treba, naravno, zaboraviti da likovi takvih nežidovskih djela, koji se uvijek drže vlastitih ćudorednih načela, u tome ozračju često podsjećaju na osuvremenjenu inačicu Don Quijotea s američkoga Juga, a sve nas to može navesti i da ih prisposodobimo nežidovskom nesprenjakoviću (שלומיאל; *shlumi 'el*)³¹ i samotnjaku kakvoga 1940. nalazimo i u pripovijesti Carson McCullers *The Heart Is a Lonely Hunter*.

Uz oslik Margot Zemach, izvrstan prikaz takvoga lakovjernog židovskog nevaljalca dao je 1968. i Bashevis Singer u dječjoj zbirci *When Shlemiel Went to Warsaw and Other Stories*, koja je godinu dana poslije dobila Newberyjevu pohvalnicu (*Newbery Honor Book*) američke Udruge za knjižnične usluge za djecu (*Association for Library Service to Children*). Dodatno se Bashevis Singer svojom književnom inačicom toga židovskog zapletenka zanimao 1973. u zbirci pripovijedaka *The Fools of Chelm and Their History*, čiji su likovi 1974. nadahnuli Roberta Sanforda Brustaina, tadašnjega umjetničkog ravnatelja glumišta Yale Repertory Theater u konetikatskome New Havenu, da Bashevisa Singera zamoli za njezinu neglazbenu preradbu. Ona je, na riječi napjeva Arnolda Weinsteina i uz oponašano zvukovlje židovskih istočnoeuropskih pučkih svirača (כלי־זמר; *klezmer*)³² koje su proizveli Zalmen Mlotek i Hankus Netsky, 1994. u Massachusettsu i uglazbljena, te je kao uspješnica, naslovljena *Shlemiel the First*, praižvedena u kazalištu American Repertory Theatre u Bostonu.³³

³⁰ Vidi i Urdang 29.

³¹ Taj jidiški pojam za zvekana oblik je osobnoga imena zlosretnoga starozavjetnog Šelumiela, kao natuknica je, najčešće pisana *schlemiel*, od 1892. optjecajno u Sjedinjenim Američkim Državama, dok ju je na njemačkome govornom području 1814. proširio Adelbert von Chamisso djelom *Peter Schlemihl's wundersame Geschichte*, pripoviješću o čovjeku bez sjene. Vidi „שלומיאל“; Br 1,6; Rosten; Beider; „Schlemiel“; Chamisso.

³² „כלי־זמר“; „Musician“.

³³ David Gordon ovjenčan je nagradom časopisa *Drama-Logue* za svoje istaknuto redateljstvo i plešopis (Martinez).

Želimo li obuhvatiti sve nežidovsko-židovske stvarateljske dodire od pedesetih godina prošloga stoljeća naovamo, trebali bismo zamijetiti da do izrazitijega predmetnog odvajanja židovskih spisatelja od svojih nežidovskih suposlenika dolazi napose devedesetih godina toga vijeka, što nije bio slučaj u prigradskih židovsko-američkih pisaca ranijih naraštaja, a radi se upravo o vremenskoj uvjetovanosti te pojave, navlastito u pomirljivijim i sjetnijim, ali i neizvornijim i predvidljivo općenitijim, židovskim književnim naglascima s poraća (Dickstein, „Ghost Stories“). Naime, za razliku od nežidovskih glavnostrujaša, kasnija židovsko-američka književna proizvodnja izrijeком pripovijeda o probuđivanju sjećanja na hitlerovske zločine židovskoga istrebljenja nakon četvrt vijeka njihova namjernoga potisnuća, sve do sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća; o mladeškome otporu prema stapajućemu poameričenju; o naglome povratku na židovsku običajnost i vjeru; o židovskome predvodništvu ljevičarskoga pokreta *New Left* i protimbe znane kao *counterculture* te o sve većem zanimanju mladih židovskih Amerikanaca za svoju izraelsku očevinu.

Uspoređujući stvaralaštvo davnašnjih židovskih pismoznanačica s ostvarajima svojih pripovjedalačkih suvremenika, Morris Dickstein stoga i 2016. piše o njihovoj „smetenosti izborom, a ne bremenom potrebe“ („Promised Lands“ 5), nadopunjući time svoju izjavu iz 1997.: „Sadašnji preporod židovsko-američkoga spisateljstva u svijetu u kojem prevladava prilagodba iznenađujući je koliko i opstanak samih Židova“ („Ghost Stories“ 33).

Umjesto zaključka, ili američko-židovsko književno stvaralaštvo u zrcalu ocjenitelja

Usprkos tomu što se može usredotočiti na razdobaljski razmjerno kratak isječak iz narodnosnoga spisateljstva unutar cjelokupnoga književnog stvaralaštva nekoga naroda, jedan članak, uza svu istraživalačku ustrajnost, rijetko uspijeva doreći misli o manjinskim piscima i njihovim djelima, a to je tako zbog predmetne i prostorne ograničenosti takvoga obrasca pisanja te raspoloživosti važnih književnopovijesnih izvora. Znanstvenikova je zadaća time teža ako je opći književni sklop o kojem govorimo toliko šarolik poput američkoga i ako su pripadnici manjinskoga naroda Židovi, o kojima Keller kaže sljedeće: „Židovi su ili narod Božji, ili narod Svetoga pisma, ili vrsta (znanstveno neodrživo stanovište), ili vjeroispovijest, ili ljudska skupina *sui generis*. Tko su oni ovisi o promatračevim načelima, predrasudama i mjerilima“ (Predgovor xx-xxi). Sažet osvrt na povjesnicu židovskoga naroda, na njegovo pisano izražavanje i postojeću umjetnost riječi te

na njegove svjetonazore i u Sjedinjenim Američkim Državama i izvan njih biva stoga nužan korak poradi većega upotpunjenja našega pristupa.

Raspravljajući, dakle, o svojem čvornom pitanju velike uloge Židova u američkome građanskom društvu, a navlastito u njegovoj poslijeratnoj književnosti, ovim radom nismo kanili obaviti dužnost činjeničara, nego nam je namjera bila smisleno raščlaniti međusobno uspostavljene veze, uzimajući u obzir povijesna svjedočanstva Židovstva uopće i svjedočanstva Židovstva na ozemlju Sjedinjenih Američkih Država. Također, navodom odabranih tvrdnji priznatih književnih ocjenitelja i pomnijom usporedbom sudobnih tiskopisa američkih spisatelja ne-Židova i spisatelja Židova donosimo jezgrovit prikaz i engleskoga i jidiša kao prirodnih židovskih jezika, koji su, uz predmet obradbe, bitne oznacnice stupnja piščeva poameričenja, pokušavajući time doprinijeti njihovu sveobuhvatnijemu sagledavanju i zaključku da suvremena američko-židovska književna proizvodnja ipak uspijeva zadržati stanovitu prepoznatljivu osebnost umjetničkoga ostvaraja, koliko god ona posljednjih godina bila poameričena.

Usto valja naglasiti da veći broj američkih jidiških pojavnica redovito nalazimo u predmetnome nežidovskom i židovskom gradivu i starijih i novijih književnih zapisa, jer su uradci koji tek uzgredice spominju židovsko-američke ljude od pera prisutni u znatnijoj mjeri, dočim je, pogotovo u nas, zamjetno manje ukoričenja koja se isključivo bave američko-židovskim književnicima ili ustanovljivanjem sastavnica njihovih ličnosti. U ovome su radu u skladu s time prikupljena podatkovna vrela razmotrena kao općežidovska, to jest kao ona koja nas dodatno obavješćuju o prepletu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Židovstva u Sjedinjenim Američkim Državama, i kao književnoznanstvena, to jest kao ona koja su stručnjački usredotočena na američko-židovsko spisateljstvo od pedesetih godina prošloga stoljeća do danas.

Istaknimo da se unatoč tomu u oba slučaja pretežito radi o pregledima pojedinačnih vidova židovske prosvijećenosti i uljudbe, poglavito jidiša. To je, kako rekosmo, prouzročeno još uvijek osjetnim nedostatkom jedinstvenih, opsežnijih američko-židovskih književnosnih zbirki, no praznine trenutačno popunjava pojmovnik Ann Shapiro (*Jewish American Women Writers*), izbor štiva Julesa Chametzkioga i suradnika (*Jewish American Literature*) i Dicksteinov časopisni članak („Promised Lands“), kojima smo se zato i mi koristili. U ovakvoj razredbi izdvajaju se tada i znanstvene rasprave s jasno izgrađenom opsegovnom predodžbom američko-židovskoga književništva, i to od njegovih devetnaestostoljetnih duhovnih začetnika (Steinberg 1: 571; Spiller i dr., „Mingling“

691, 693) do dvadesetostoljetnih (Steinberg 2: 1699, 1943, 1993, 2015, 2019) i ovostoljetnih izvrsnika. Međutim, dotaknuli smo se i oprečnosti američko-židovskih književničkih mišljenja unutar slobodumnosti njihova tvoračkoga dara i zamršenosti njihovih uzajamnih odnosa, jer nekolicina ih, poput spomenutih Fasta, Fuchsa i Alberta Halpera, sljedbenički podupire ljevičarstvo i ima vlastito mnijenje o Sjedinjenim Američkim Državama, dok je Fiedleru, Howeu, Rahvu, Schwartzu i sličnima životni svjetlokaž američko nasljeđe književnih veličina poput Andersona, Eliota, Faulknera, Hawthornea, Jamesa, Poea, Thoreaua, Whitmana i drugih (Smith 4, 26, 16–35, 37, 62, 67, 73, 107, 128–60, 163).

S obzirom na to što se američko-židovska umjetnost riječi također redovito veoma izdašno oslanja na zborničku bajkovitost, duhovitost i poučnost mnogobrojnih talmudskih predanja i zgodovijedaka, nastalih do četvrtoga stoljeća u židovskim zajednicama u Palestini, odnosno do šestoga stoljeća u židovskim zajednicama u Babiloniji, pri opojmljivanju lika židovskoga petljavca (שלומי'אל ; *shlumi'el*) uporabljivali smo djelo Sola Steinmetza *Yiddish and English: The Story of Yiddish in America* (2, 44, 48, 141, 158), a za ostala lica rječnike Williama Freemana (*Dictionary*) i Martina Seymour-Smitha (*Dictionary*) te raspravu Josepha Mersanda (*Traditions*). Pri raščlanjivanju posvemašnjih veza između suvremenije nežidovske i židovske lijepe književnosti i drevnije židovske lijepe književnosti priručnički smo pak rabili koristan vodič Clarencea Gohdesa i Sanforda Marovitza (*Bibliographical Guide* 171–73), oglede Roberta Altera (*After the Tradition*) te prilog Sarah Blacher Cohen („Jewish Literary Comediennes“). A budući da je središnjčarski odnošaj američke nežidovske spisateljske matice naspram nežidovske pokrajinske književnosti američkoga Juga ili Srednjega zapada nerijetko probuđivao čut rubnosti i u židovskih književnika na američkome tlu, zorbenu smo pratili i postupno predmetno ražidovljenje mlađega naraštaja američko-židovskih pisaca.

Za primjer nam je služila povijesna pripovijest *Blessed Is the Land* (1954.) Louisa Zare, sročena kao dnevnik prilagodbe aškenaske židovske obitelji Ashura Levyja jadnovitomu žitku u američkoj nizozemskoj naseobini New Amsterdam tijekom uprave Petera Stuyvesanta od 1654. do 1680. godine, i navlastito ostvaraj Charlesa Angoffa *The Sun at Noon* (1955.), vrlo dojmljiv isječak jedanaesterodijelnice³⁴ o bostonskoj doseljeničkoj ruskožidovskoj lozi, čiji je

³⁴ Čine ju poluživotopisni ljetopisi *Journey to the Dawn* (1951.), *In the Morning Light* (1952.), *The Sun at Noon* (1955.), *Between Day and Dark* (1959.), *The Bitter Spring* (1961.), *Summer Storm* (1963.), *Memory of Autumn* (1968.), *Winter Twilight* (1969.), *Season of Mists* (1971.), *Mid-Century* (1973.) i *Toward the Horizon* (1978.).

izdanak David Polonsky, supružnik Alice Cohen, u toj knjizi prikazan kao nadasve znatiželjan harvardski sveučilištarac (Waxman 102-10; Liptzin 199-209; Husband 24-25). Usuprot tomu, podatkovna vrela domaćih i stranih prinositelja, prožeta domišljatim doskočicama, ali čestoput i oporom životnom stvarnošću (Knickerbocker), dadu se, najposlije, pregledno rasporediti i u predmetne podskupine, pa u skladu s time razlikujemo izvrsno ocjenjivačko gradivo o pojedinim američko-židovskim književnicima, primjerice članke o iznimnome daru za gorku šalu (*black humor*) u spisatelja Hellera i Kurta Vonneguta (Bašić, „Crni humor“; Zergollern-Miletić 69-75), životopisno djelo o pjesniku Schwartzu (Atlas) i uspješnicu o piscu Maileru (Manso), kao i vrlo iscrpan raščlambeni presjek američke umjetnosti riječi od doseljeničkoga književnog stvaralaštva do ostvaraja iz sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća (Bićanić i Bašić).

Usto, tu su i djela o novosvjetskim književnopovijesnim pitanjima i opće-židovskoj uljudbi (Guttman; Skårdal), i to navlastito ona koja u nadmoćnosti anglosaskih društvenoponašajnih obrazaca u Sjedinjenim Američkim Državama³⁵ neprešutno i pažljivo iščitavaju i poruke štiva o američko-židovskome „došljačkom iskustvu“ (Burchell i Homberger 127-50),³⁶ te svjedočanstva nezanimarljivoga značenja mojsijevske vjere u židovskome raseljeništvu (Herberg). (Uzgređice spomenimo da je za sljedbenika luteranstva u devetnaestostoljetnoj Hrvatskoj u optjecaju bila i novotvorenica *voljnovjerac* [Filipović i dr., „Freigläubige“], nastala prema donekle pristranoj kovanici Joachima Campea [„Protestant“].)

Zasebnoj pak skupini pripadaju izdanja koja o američkome Židovstvu govore s točke gledišta njegovih glavnih razlikovnih čimbenika - jezika i vjere - ali i neki naslovi koji u svojem detaljnijem razmatranju povijesti čovječanstva ili povijesti Sjedinjenih Američkih Država značajnije ističu udio američkih Židova, primjerice Steinmetzov izradak (*Dictionary*); umotvorine Benjamina Harshava (*Meaning*), Joyce Eisenberg i Ellen Scolnic (*Dictionary*) te Uriela Weiricha (*College Yiddish*); i djelo Solomona Birnbauma (*Yiddish*). U svjetlu tih činjenica poučan je opisni knjigopis koji tvore 11 622 rijetke američke tiskovine

³⁵ Bijelci anglosaskoga podrijetla, članovi nekoliko crkvenih vjeroispovijesti koje niječu sveopću prevlast Svetoga Oca i potvrđuju preustrojstvena načela opravdanja samom vjerom, svećeništvo sviju vjernika i prvenstvo Svetoga pisma kao jedinoga izvora objavljene istine, pripadnici su najutjecajnijega sloja američkoga stanovništva. Pozivaju se u osnovi na šesnaestostoljetno učenje Martina Luthera, prosvjedovatelja protiv nečudorednosti tadašnje Rimske crkve („Wasp“).

od 1650. do 1950. godine, uključujući, dapače, i uvrednice (*pamphlets*; Hartley), kao i priručnik Cecila Rotha (*Standard Jewish Encyclopedia*). Mnogi navedeni tiskopisi govore, dakle, i o jidišu, bitnoj sastavnici židovske produhovljenosti i samosvojnosti od istočne Europe do Sjedinjenih Američkih Država, izričaje kojega su tako čestimice i tako vješto rabili i njegovi zatočnici Malamud, i Philip Roth, i Bashevis Singer.

O tome jeziku Bashevis Singer kaže, štoviše, sljedeće: „Jidiš sadrži živodajnost koju drugi jezici nemaju“ (Reichek). No, „riječi kazane u pravo vrijeme zlatne su jabuke u srebrnim posudama“, veli mudra poslovice iz petoga poglavlja Druge Salomonove zbirke izreka (Izr 25,11), koja je u engleskome prijevodu kao „a word fitly spoken is like apples of gold in a setting of silver“ pronesena i na engleskome govornom području (Compson 124). Staroirski blagoslovni pozdrav kazuje pak sljedeće: „Neka prva dobra riječ koju zorom izgovoriš bude most prema osvitu dana“ („Möge das erste gute Wort“). Stoga će ostvaraji tih američko-židovskih ljudi od pera, a naročito onih čiji je dotadašnji neengleski izričaj uminuo da bi na svijet došao onaj engleski, zacijelo biti dijelom vrijednoga uljudbenog baštinstva budućih naraštaja književnih ocjenitelja.

Citirana literatura

- „Address by Ex-President Cleveland.“ *The Two Hundred and Fiftieth Anniversary of the Settlement of the Jews in the United States, 1655–1905 . . .*, New York Co-operative Society, 1906, str. 11–18.
- Alter, Robert. *After the Tradition: Essays on Modern Jewish Writing*. 1969. Dutton, 1971.
- . *The Art of Biblical Poetry*. Basic Books, 1985.
- Amler, Jane Frances. *Haym Salomon: Patriot Banker of the American Revolution*. Powerkids Press, 2004. Library of American Lives and Times.
- Antin, Mary. „The Law of the Fathers.“ *They Who Knock at Our Gates: A Complete Gospel of Immigration*, BiblioLife, 2017, str. 1–31.
- . „My Country.“ *The Promised Land*, uvod Wernera Sollorsa, stogodišnje izd., e-knjižno izd., Penguin Books, 2012. Penguin Classics.
- . „The Promised Land.“ *The Atlantic*, sv. 108, br. 6, pros. 1911, str. 785–97.
- „Antisemitizam.“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Bruno Kragić, glavni urednik, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3110.
- Atherton, Gertrude. „Fighting Up from the Ghetto.“ *The New York Herald*, 7. siječ. 1923, str. 8.
- Atlas, James. *Delmore Schwartz: The Life of an American Poet*. 1977. Farrar, Straus and Giroux, 2020.

- Bašić, Sonja. „Crni humor Kurta Vonneguta.“ *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost*, sv. 7, br. 20, 1975, str. 90–92.
- Bate, Walter J. *Negative Capability: The Intuitive Approach in Keats*. Harvard UP, 1939.
- Battenberg, Friedrich. „Die Idee der Auto-Emanzipation nach Leon Pinsker.“ *Das europäische Zeitalter der Juden: Zur Entwicklung einer Minderheit in der nichtjüdischen Umwelt Europas*, 2. izd., sv. 2, Primus, 2000, str. 171–75.
- Beethoven, Ludwig van. „Sonata for Violin and Piano No. 9 in A, Op. 47—‘Kreutzer’—1. Adagio sostenuto—Presto.“ *The World of Violin*, izvedba Itzhaka Perlmana i Vladimira Ashkenazyja, UMG Recordings, 2019. MP3 oblik.
- Beider, Alexander. „Table 3.42: Semantic Peculiarities.“ *Origins of Yiddish Dialects*, Oxford UP, 2015, str. 336. Oxford Linguistics.
- Bičanić, Sonia, i Sonja Bašić. „Američka književnost.“ *Keltska, engleska i sjevernoamerička književnost; ostale književnosti engleskog jezičnog izraza i afričke književnosti*, uredili Breda Kogoj-Kapetanić i Ivo Vidan, str. 291–399. *Povijest svjetske književnosti: U osam knjiga*, sv. 6, Mladost, 1976. 8 sv., Biblioteka Povijesti: Historiae.
- „Birnbaum, Nathan.“ *Encyclopaedia Judaica*, uredili Fred Skolnik i Michael Berenbaum, 2. izd., sv. 3, Thomson Gale, 2007, str. 714–16.
- Birnbaum, Solomon A. *Yiddish: A Survey and a Grammar: With New Essays by David Birnbaum, Eleazar Birnbaum, Kalman Weiser, and Jean Baumgarten*. 1979. 2. izd., U of Toronto P, 2016.
- Boorstin, Daniel J. *The Americans: The Democratic Experience*. Vintage Books, 1974.
- Brodhead, Richard H. „Literature and Culture.“ Elliott, *Columbia Literary History*, str. 467–82.
- Brownlow, Kevin. *Behind the Mask of Innocence: Sex, Violence, Prejudice, Crime: Films of Social Conscience in the Silent Era*. U of California P, 1992.
- . „Hungry Hearts: A Hollywood Social Problem Film of the 1920s.“ *Film History*, sv. 1, br. 2, 1987, str. 113–25. JSTOR, www.jstor.org/stable/3815083.
- Burchell, R. A., i Eric Homberger. „The Immigrant Experience.“ *Introduction to American Studies*, uredili Malcolm Bradbury i Howard Temperley, 3. izd., Longman, 1998, str. 127–50.
- Cahan, Abraham. „The Autobiography of an American Jew: The Rise of David Levinsky.“ *McClure's Magazine*, trav. 1913, str. 92–106.
- . „The Autobiography of an American Jew: The Rise of David Levinsky.“ *McClure's Magazine*, lip. 1913, str. 131+.
- . „The Autobiography of an American Jew: The Rise of David Levinsky.“ *McClure's Magazine*, srp. 1913, str. 116–28.
- . די קרייצער סאָנאַטע [Di *Kreytser sonata*; *The Kreutzer Sonata*]. Forvertʰs, 1911.
- . *The Rise of David Levinsky*. 1917. Auckland, Floating Press, 2013.
- . „The Rise of David Levinsky: The Autobiography of an American Jew.“ *McClure's Magazine*, svib. 1913, str. 73–85.

- Campe, Joachim H. „Protestant.“ *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke*, novo. izd., Schulbuchhandlung, 1813, str. 505.
- Cassedy, Steven. *To the Other Shore: The Russian Jewish Intellectuals Who Came to America*. Princeton UP, 2016. Princeton Legacy Library.
- Chametzky, Jules. *From the Ghetto: The Fiction of Abraham Cahan*. U of Massachusetts P, 1977.
- Chametzky, Jules, i dr., urednici. *Jewish American Literature: A Norton Anthology*. W. W. Norton, 2001.
- Chamisso, Adelbert von. *Peter Schlemihl's wundersame Geschichte*, uredio Friedrich da la Motte Fouqué, Johann Leonhard Schrag, 1814.
- Clemons, Walter. „The Facts.“ *Newsweek*, 26. ruj. 1988, str. 72.
- Cohen, Sarah Blacher. „The Jewish Literary Comediennes.“ *Comic Relief: Humor in Contemporary American Literature*, uredila Cohen, U of Illinois P, 1978., str. 172–86.
- Compton, Benjamin. *Book of Proverbs*. Santa Monica Press, 1996.
- Crane, Frank. „Anzia Yeziarska.“ *The Globe and Commercial Advertiser: New York's Oldest Newspaper*, 27. stud. 1920., str. 12.
- Daiches, David. „Essays by Lionel Trilling.“ *New York Herald Tribune*, 3. trav. 1955, odj. Book, str. 4.
- . „On the Horizon: The Mind of Lionel Trilling: An Appraisal of Lionel Trilling.“ *Commentary*, srp. 1957, www.commentary.org/articles/david-daiches/on-the-horizon-the-mind-of-lionel-trilling.
- Dearborn, Mary V. *Love in the Promised Land: The Story of Anzia Yeziarska and John Dewey*. Free Press, 1988.
- Dickstein, Morris. „Ghost Stories: The New Wave of Jewish Writing.“ *Tikkun: A Bimonthly Jewish Critique of Politics, Culture, and Society*, sv. 12, br. 6, stud.-pros. 1997, str. 33–36.
- . „Promised Lands: The Boldness of Jewish-American Writing in the Post-War Years—and Its Vigorous Renewal Today.“ *TLS: The Times Literary Supplement*, br. 5958, 15. trav. 2016, str. 3–5.
- Dimont, Max I. *The Jews in America*. Kindleovo izd., Open Road Integrated Media, 2014.
- . „United States: The New Babylon.“ *Jews, God, and History*, New American Library, 1962, str. 354–72.
- „Directory of US Newspapers in American Libraries.“ *Library of Congress*, www.loc.gov/collections/directory-of-us-newspapers-in-american-libraries.
- Doroghy, Zvonimir. *Blago latinskoga jezika (Thesaurus linguae latinae): Citati, sentencije, poslovice, krilatice, uzrečice, varia, anacreontica, curiosa*. 1966. Posebna naklada, SNL, 1986.

- Drucker, Sally Ann. „Yiddish, Yidgin, and Yeziarska: Dialect in Jewish-American Writing.“ *Yiddish*, sv. 6, br. 4, 1987, str. 99–113.
- The Editors of *Encyclopaedia Britannica*. „Irving Howe: American Literary Critic.“ *Encyclopaedia Britannica*, 7. lip. 2023, www.britannica.com/biography/Irving-Howe.
- Eisenberg, Joyce, i Ellen Scolnic. *Dictionary of Jewish Words*. Izm. izd., Jewish Publication Society, 2006.
- Elliott, Emory, urednik. *The Columbia Literary History of the United States*. Columbia UP, 1988.
- Erens, Patricia Brett. „Anzia Yeziarska.“ *Women Film Pioneers Project*, uredile Jane Gaines i dr., Columbia U Library, 2013, doi.org/10.7916/d8-rc1d-tc98.
- Federman, Raymond. „The Necessity and Impossibility of Being a Jewish Writer.“ *Writing and Politics*, posebna naklada časopisa *Fiction International*, sv. 15, br. 1, 1984, str. 190–96. *Raymond Federman*, www.federman.com/rfsr5.htm.
- Feirstein, Sanna. *Naming New York: Manhattan Places and How They Got Their Names*. New York UP, 2001.
- Field, Louise Maunsell. Ocjena knjige *Salome of the Tenements*, napisala Anzia Yeziarska. *The New York Times*, 24. pros. 1922, odj. Latest Works of Fiction, str. 44.
- Filipović, Ivan, i dr. „Freigläubige.“ *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika: I. njemačko-hrvatski dio*, napisali Filipović i dr., str. 447. *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika*, napisali Filipović i dr., sv. 1, Hartman, 1869. 2 sv.
- . „Psycholog.“ *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika: I. njemačko-hrvatski dio*, napisali Filipović i dr., str. 154. *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika*, napisali Filipović i dr., sv. 2, Hartman, 1870. 2 sv.
- Freeman, William. *Dictionary of Fictional Characters*, uredio Fred Urquhart, Writer, 1974.
- Freidus, A. S. „A List of Jewish Periodicals Published in the United States.“ *The American Jewish Year Book 5660: September 5, 1899 to September 23, 1900*, uredio Cyrus Adler, Jewish Publication Society of America, 1899, str. 271–82.
- Friedman, Isaiah. „Herzl, Theodor.“ *Encyclopaedia Judaica*, uredili Fred Skolnik i Michael Berenbaum, 2. izd., sv. 9, Thomson Gale, 2007, str. 63.
- Friedman, Natalie. „Marriage and the Immigrant Narrative: Anzia Yeziarska's *Salome of the Tenements*.“ *Legacy: A Journal of American Women Writers*, sv. 22, br. 2, 2005, str. 176–86. *Project Muse*, [doi:10.1353/leg.2005.0029](https://doi.org/10.1353/leg.2005.0029).
- Friedman, Reena Sigman. „Clara de Hirsch Home for Working Girls.“ *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*, Jewish Women's Archive, 27. velj. 2009, jwa.org/encyclopedia/article/clara-de-hirsch-home-for-working-girls.
- Ginsberg, Alan R., urednik. *The Salome Ensemble: Rose Pastor Stokes, Anzia Yeziarska, Sonya Levien, and Jetta Goudal*. Syracuse UP, 2016. New York State Series.
- Gohdes, Clarence, i Sanford E. Marovitz. *Bibliographical Guide to the Study of Literature of the U.S.A.* 1959. 5. izd., Duke UP, 1984.
- Goodman, Henry. „What Anzia Yeziarska Doesn't Know about East Side Fills Two Books.“ *Forward: A Jewish Daily*, 25. stud. 1923, odj. Our English Page, str. 3.

- Goren, Arthur A. *New York Jews and the Quest for Community: The Kehillah Experiment, 1908–1922*. 1970. Columbia UP, 1979.
- Guttman, Allen. *The Jewish Writer in America: Assimilation and the Crisis of Identity*. Oxford UP, 1971.
- Hapgood, Hutchins. *The Spirit of the Ghetto*. Uredio Moses Rischin, oslikao Jacob Epstein, Belknap Press, 1967. Izvorno objavljeno kao *The Spirit of the Ghetto: Studies of the Jewish Quarter in New York*, Funk and Wagnalls, 1902.
- Harshav, Benjamin. *The Meaning of Yiddish*. 1990. Stanford UP, 1999. *Contraversions: Jews and Other Differences*, uredili Daniel Boyarin i dr.
- Hartley, William E., III, urednik. *Wright Howes: The Final Edition (of U.S.iana) . . .*. WHR Books, 1994.
- Henry, Barbara J. „Jacob Gordin’s Dialogue with Tolstoy: *Di Kreytser sonata* (1902).“ *Jewish Theatre: A Global View*, e-knjiga, uredila Edna Nahshon, Leiden, Brill, 2009, str. 25–48. IJS Studies in Judaica 8.
- . *Rewriting Russia: Jacob Gordin’s Yiddish Drama*. U of Washington P, 2011. Modern Language Initiative Books 20.
- Herberg, Will. *Protestant, Catholic, Jew: An Essay in American Religious Sociology*. 1955. E-knjiga, Knopf Doubleday Publishing Group, 2012.
- Hessen, Julius. *Исторія єврейскаго народа въ Россіи [Istorĭia evrejskago naroda v Rossii; Povijest židovskoga naroda u Rusiji]*. Sv. 1, Ganzburg, 1916.
- Hester Street*. Redateljica Joan Micklin Silver, Midwest Films, 1975.
- Hirsch, Foster. *The Boys from Syracuse: The Shuberts’ Theatrical Empire*. Kindleovo izd., Cooper Square Press, 2000.
- Hirschfeld, Burt. *Dreamers and Dealers*. Charter Books, 1988.
- „Holokaust.“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Bruno Kragić, glavni urednik, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=25975.
- „Home for Working Girls: Baroness de Hirsch’s Gift of \$2,000,000 Will Be Used to Fund an Institution...“ *The New York Times*, 1. svib. 1897, str. 14.
- Hopper, E. Mason, redatelj. *Hungry Hearts*. 1922. Nastupi Helen Ferguson, E. Alynna Warrena i Bryanta Washburna, Goldwyn Pictures.
- Horowitz, Sara R. „Anzia Yezierska.“ *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*, Jewish Women’s Archive, 20. ožuj. 2009, jwa.org/encyclopedia/article/yezierska-anzia.
- Howe, Irving. „The Lost Young Intellectual: A Marginal Man, Twice Alienated.“ *Commentary*, sv. 2, br. 4, list. 1946, str. 361–67.
- . *World of Our Fathers: The Journey of the East European Jews to America and the Life They Found and Made*. 1976. Kindleovo izd., Open Road Media, 2017.
- Hungry Hearts*. 1922. Redatelj E. Mason Hopper, nastupi Helen Ferguson, E. Alynna Warrena i Bryanta Washburna, obnovljena inačica, National Center for Jewish Film, 1978.

- Husband, Janet G., i Jonathan F. Husband. „Angoff, Charles.“ *Sequels: An Annotated Guide to Novels in Series*, 4. izd., American Library Association, 2009, str. 24-25.
- „Introduction: The Life and Stories of Anzia Yezierska.“ *Jewish Women's Archive*, jwa.org/article/introduction-life-and-stories-of-anzia-yezierska. Pristupljeno 2. trav. 2020.
- Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz La Bible de Jérusalem*. Uredili Adalbert Rebić i dr., 11. izd., Kršćanska sadašnjost, 2020.
- Kandiyoti, Dalia. „Yezierska, Anzia.“ *Feminist Writers*, uredila Pamela Kester-Shelton, St. James Press, 1996, str. 531-32.
- Keats, John. „To George and Thomas Keats.“ 22. pros. 1817. *The Complete Poetical Works of Keats*, uredio Horace E. Scudder, cambričko izd., Houghton Mifflin, 1899, str. 276-77. Cambridge Edition of the Poets.
- Keller, Werner. *Povijest Židova: od biblijskih vremena do stvaranja Izraela: „I bit će raspršeni među sve narode.“* Preveli Tihomir Engler i Blaženka Filipan, Naprijed, 1992. Kultura i civilizacija.
- . Predgovor. *Diaspora: The Post-Biblical History of the Jews*, napisao Keller, preveli Richard Winston i Clara Winston, Harcourt, Brace, and World, 1969, str. xix-xxi.
- . *Und wurden zerstreut unter alle Völker: Die nachbiblische Geschichte des jüdischen Volkes*. Posebna naklada, Drömer Knaur, 1966.
- Kessner, Carole S. „The Fall and Rise of Anzia Yezierska.“ *American Jewish Archive*, uredio Abraham J. Peck, sv. 42, br. 2, jesen-zima 1990, str. 183-87.
- „כלי-זמר [Klezmer; Glazbenik], im. m.“ *Comprehensive Yiddish-English Dictionary*, Indiana UP, 2013, verterbukh.org/vb?yq=klezmer&dir=from&tsu=en&trns=&trns=t.
- Knickerbocker, Conrad. „Humor with a Mortal Sting.“ *The New York Times Book Review*, 27. ruj. 1964, str. 3+.
- Kniesmeyer, Joke, i Daniel Cil Brecher. „Jews in the Russian Empire: Life in the Pale of Settlement.“ *Beyond the Pale: The History of Jews in Russia: Exhibit Guide*, 1995, str. 30-31. *Friends and Partners*, www.friends-partners.org/partners/beyond-the-pale/english/30.html.
- Korn, Bertram W. *American Jewry and the Civil War*. 1949. Uvod Allana Nevinsa, Jewish Publication Society, 2009.
- Kosak, Hadassa. *Cultures of Opposition: Jewish Immigrant Workers, New York City, 1881-1905*. State U of New York P, 2000.
- „Kreutzer Sonata in Court: Justice White Asked to Establish a Precedent.“ *The New York Times*, 8. kolov. 1890, str. 2.
- Krogh, Steffen. „Dos iz eyne vahre geshikhte... On the Germanization of Eastern Yiddish in the Nineteenth Century.“ *Jews and Germans in Eastern Europe: Shared and Comparative Histories*, uredio Tobias Grill, De Gruyter, 2018, str. 88-115. *New Perspectives on Modern Jewish History* 8.
- Lebeson, Anita Libman. *Jewish Pioneers in America, 1492-1848*. 1931. Behrman's Jewish Book House, 1938.

- Leeson, Sylvia, i George Leeson, prevoditelji. *The Condemned of Altona: A Play in Five Acts*. Napisao Jean-Paul Sartre, Vintage Books, 1961.
- Levin, Tobe. „Anzia Yeziarska (1880–1970).“ *Jewish American Women Writers: A Bio-Biographical and Critical Sourcebook*, uredila Ann R. Shapiro, Greenwood Press, 1994, str. 482–93.
- Levitas Henriksen, Louise. „Afterword about Anzia Yeziarska by Her Daughter.“ Pogovor. *The Open Cage: An Anzia Yeziarska Collection*, uredila Alice Kessler-Harris, Persea Books, 1979, str. 253–62.
- Levitas Henriksen, Louise i Jo Ann Boydston. *Anzia Yeziarska: A Writer's Life*. Rutgers UP, 1988.
- Library of Congress i American Library Association. „Greek.“ *ALA-LC Romanization Tables: Transliteration Schemes for Non-Roman Scripts*, Library of Congress, 2010, www.loc.gov/catdir/cpsol/romanization/greek.pdf.
- . „Hebrew and Yiddish.“ *ALA-LC Romanization Tables: Transliteration Schemes for Non-Roman Scripts*, Library of Congress, 2011, www.loc.gov/catdir/cpsol/romanization/hebrew.pdf.
- . „Russian.“ *ALA-LC Romanization Tables: Transliteration Schemes for Non-Roman Scripts*, Library of Congress, 2012, www.loc.gov/catdir/cpsol/romanization/russian.pdf.
- Liddell, Henry George, i dr. „Πεντάτευχος [Pentateuchos; Petoknjžje], on.“ *A Greek-English Lexicon*, 8. izd., Harper and Brothers, 1897, str. 1175.
- Liebman, Charles S. *The Ambivalent American Jew: Politics, Religion and Family in American Jewish Life*. 1970. Varda Books, 2001. EBSCOhost, search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=106911.
- Liptzin, Sol. *The Jew in American Literature*. Bloch Publishing, 1966.
- „Little Old Lady Who Acted a Bit in a Film Dies of Excitement as It Opens on Broadway.“ *The New York Times*, 24. velj. 1925, str. 1.
- Litz, Walton A. „Literary Criticism.“ 1979. *The Harvard Guide to Contemporary American Writing*, uredio Daniel Hoffman, Harvard UP, 2013, str. 51–83.
- „מאמע-לושן [Mame-loshn; Materinski jezik], im. s.“ *Comprehensive Yiddish-English Dictionary*, Indiana UP, 2013., verterbukh.org/vb?yq=mame-loshn&dir=from&tsu=en&trns=&trns=t.
- Manser, Martin H. „E pluribus unum.“ *The Facts on File Dictionary of Foreign Words and Phrases*, uredili David H. Pickering i Alice Grandison, 2. izd., Checkmark Books, 2008, str. 142.
- Manso, Peter. *Mailer: His Life and Times*. 1981. Washington Square Press, 2008.
- Marević, Jozo, i dr. „Palus, im. m. (1).“ *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, uredio Marević, sv. 2, Marka / Matica hrvatska, 2000., str. 2203.
- Martinez, Julio. „Shlemiel the First.“ *Variety*, 16. svib. 1997., variety.com/1997/legit/reviews/shlemiel-the-first-2-1200449869.

- „Melting Pot, *im.*“ *Merriam-Webster's Unabridged Dictionary*, Merriam-Webster, 2020., unabridged.merriam-webster.com/unabridged/melting%20pot.
- Mencken, H. L. [objavljeno kao H. L. M.]. „Editorial.“ *The American Mercury: A Monthly Review*, sv. 3, br. 11, stud. 1924, str. 290–92. *HathiTrust Digital Library*, hdl.handle.net/2027/mdp.39015030748548?urlappend=%3Bseq=304.
- Mersand, Joseph E. *Traditions in American Literature: A Study of Jewish Characters and Authors*. 1932. Kennikat Press, 1980. Essay and General Literature Index Reprint Series.
- Michels, Tony. „‘Speaking to Moyshe’: The Early Socialist Yiddish Press and Its Readers.“ *The Press and the Jewish Public Sphere*, posebna naklada časopisa *Jewish History*, sv. 14, br. 1, 2000, str. 51–82. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/20101393.
- Miller, Gabriel. *Screening the Novel: Rediscovering American Fiction in Film*. 1980. Ponovno izd., London, Bloomsbury Academic, 2016. Film Studies: Bloomsbury Academic Collections.
- „Möge das erste gute Wort, das du am Morgen sprichst, eine Brücke sein in den jungen Tag.“ *Aphorismen.de: Aphorismen, Zitate, Sprüche und Gedichte*, Schefter.net, 2020, www.aphorismen.de/zitat/62845.
- Mohrer, Fruma, i Marek Web, urednici. *Guide to the YIVO Archives*. 1. izd., e-knjiga, Routledge, 2019.
- Møller, Peter Ulf. *Postlude to The Kreutzer Sonata: Tolstoj and the Debate on Sexual Morality in Russian Literature in the 1890s*. Preveo John Kendal, Leiden, Brill, 1988.
- Moreno, Barry. *Images of America: Manhattan Street Scenes*. Arcadia Publishing, 2006. Images of America.
- „Mother Tongue.“ *Comprehensive English–Yiddish Dictionary*, Indiana UP, 2016, englishyiddishdictionary.com/ceyd?eq=mother+tongue&q=en&trns=&trn=t.
- Murphy, Geraldine. „A Note on the Manuscript and Related Materials.“ *The Journey Abandoned: The Unfinished Novel*, uredila Murphy, Columbia UP, 2008, str.xliii–xliv.
- „Musician, (I).“ *Comprehensive English–Yiddish Dictionary*, Indiana UP, 2016, englishyiddishdictionary.com/ceyd?eq=musician&q=en&trns=&trns=t.
- Nahshon, Edna, urednica. „Overture: From the Bowery to Broadway.“ *New York's Yiddish Theater: From the Bowery to Broadway*, Museum of the City of New York, 2016, str. 8–49.
- Nearing, Scott. „A Depraved Spirit.“ *The Nation*, 6. lip. 1923, str. 674+. *HathiTrust Digital Library*, hdl.handle.net/2027/uc1.c041399039?urlappend=%3Bseq=702.
- O'Brien, Edward J., urednik. *The Best Short Stories of 1919: And the Yearbook of the American Short Story*. Smell, Maynard, 1920.
- Olcott, Sidney, redatelj. *Salome of the Tenements*. 1925. Nastupi Jette Goudal i Godfrey Tearlea, Paramount Pictures.
- Olson, Jess. *Nathan Birnbaum and Jewish Modernity: Architect of Zionism, Yiddishism, and Orthodoxy*. Stanford UP, 2013. Stanford Studies in Jewish History and Culture.
- Ozick, Cynthia. „Novel or Nothing.“ *The New Republic*, 28. svib. 2008, newrepublic.com/article/63943/novel-or-nothing.

- „Pale, *im.* (2).“ *New Oxford American Dictionary*, 3. izd., e-knjižno izd., Oxford UP, 2010.
- „Pale, *im.* (5).“ *Merriam-Webster’s Unabridged Dictionary*, Merriam-Webster, 2020, unabridged.merriam-webster.com/unabridged/pale.
- „Pale of Settlement.“ *Comprehensive English–Yiddish Dictionary*, Indiana UP, 2016, englishyiddishdictionary.com/ceyd?eq=pale;ql=en;id=PwsQ.
- Palmer, Jeremy N. J. „*Les séquestrés d’Altona: Sartre’s Black Tragedy.*“ *French Studies: A Quarterly Review*, sv. 24, br. 2, trav. 1970, str. 150–62, doi.org/10.1093/fs/XXIV.2.150.
- „Pentateuch.“ *Comprehensive English–Yiddish Dictionary*, Indiana UP, 2016, englishyiddishdictionary.com/ceyd?eq=Pentateuch&ql=en&trns=&trns=t.
- „Pentateuch, *im.*“ *Merriam-Webster’s Unabridged Dictionary*, Merriam-Webster, 2021, unabridged.merriam-webster.com/unabridged/Pentateuch.
- Polenz, Peter von. „Sprachreinheit: Verdeutschungsarbeit vom Kulturpatriotismus zur Volksauklärung.“ *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart: 17. und 18. Jahrhundert*, uredili Claudine Moulin i Dominic Harion, str. 116–43. *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*, glavna urednica, Claudine Moulin, 2. izd., sv. 2, De Gruyter, 2013. 3 sv., De Gruyter Studienbuch.
- Pfeiffer, Robert H. „The Teaching of Hebrew in Colonial America.“ *Tristogodišnje izd.*, *The Jewish Quarterly Review*, sv. 45, br. 4, trav. 1955, str. 363–73. *JSTOR*, doi:10.2307/1452938.
- Raphael, Linda S. „There’s No Space Like Home: The Representation of Jewish American Life in Abraham Cahan, Anzia Yeziarska, Philip Roth, and Cynthia Ozick.“ *The Columbia History of Jews and Judaism in America*, uredio Marc Lee Raphael, Columbia UP, 2008, str. 433–59.
- Reicheck, Morton A. „‘Yiddish,’ Says Isaac Bashevis Singer, ‘Contains Vitamins That Other Languages Don’t Have.’“ *The New York Times*, 23. ožuj. 1975, str. 228.
- Ribalow, Harold U., urednik. *Autobiographies of American Jews*. Jewish Publication Society of America, 1965.
- „The Right to Use the Name of Frohman.“ *Theatre Magazine* [New York], sv. 27, 1918, str. 394. *HathiTrust Digital Library*, hdl.handle.net/2027/umn.31951002806757q?urlappend=%3Bseq=6.
- Rischin, Moses. *The Promised City: New York’s Jews, 1870–1914*. 1962. Harper and Row, 1970. Harper Torchbooks 1515.
- Roberts, W. Adolphe. „Hungry Souls.“ *New York Tribune*, 17. pros. 1922, str. 26. *Chronicling America: Historic American Newspapers*, chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83030214/1922-12-17/ed-1/seq-88.
- . „My Ambition at 21 and What Became of Them: III.—Anzia Yeziarska.“ *The American Hebrew: The National Jewish Weekly*, 25. kolov. 1922, str. 342+. *ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew and Jewish Messenger*, search.proquest.com/hn-pamericanhebrew/docview/884990876/fulltextPDF/6365DFC253DD4287PQ/1?ac-countid=205771.

- Robinson, James Harvey. „A Stormy Romance of the Ghetto.“ *The Literary Digest International Book Review*, sv. 1, br. 3., velj. 1923, str. 14+.
- „Romberg, Sigmund.“ *Židovski biografski leksikon: Radna verzija*, uredio Ivo Goldstein, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, zbl.lzmk.hr/?p=1811. Pristupljeno 2. trav. 2020.
- Rosen, Norma. *John and Anzia: An American Romance*. 1989. Syracuse UP, 1997. Library of Modern Jewish Literature.
- Rosten, Leo. „Shlemiel.“ *The New Joys of Yiddish: Completely Updated*, novo izd., Three Rivers Press, 2001, str. 343-45.
- Roth, Cecil, glavni urednik. *The Standard Jewish Encyclopedia*. 1958. Doubleday, 1966.
- Rottenberg, Catherine. „Anzia Yezijska and the Changing Fortunes of Jewishness.“ *Teaching Jewish American Literature*, Kindleovo izd., uredile Roberta Rosenberg i Rachel Rubinstein, MLA, 2020. Options for Teaching 49.
- „*Salome of the Tenements* / Sidney Olcott [Motion Picture].“ *Performing Arts Databases*, Library of Congress, 1. svib. 2017, memory.loc.gov/diglib/ihas/loc.mbrs.sfdb.8892/default.html.
- Sanders, Ronald. „Preface to the Dover Edition.“ 1969. Predgovor. *The Downtown Jews: Portraits of an Immigrant Generation*, Kindleovo izd., Dzanc Books, 2015.
- Sartre, Jean-Paul. *Les séquestrés d'Altona: Pièce en 5 actes*. Pariz, Gallimard, 1960. Collection Soleil.
- Schäfer, Axel R. „American Immigration.“ *A New Introduction to American Studies*, uredili Howard Temperley i Christopher Bigsby, Routledge, 2015, str. 147-70.
- Schappes, Morris U., urednik. *A Documentary History of the Jews in the United States: 1654-1875*. 1950. Citadel Press, 1990.
- „Schlemiel, im., razgovorno.“ *Merriam-Webster's Unabridged Dictionary*, Merriam-Webster, 2020, unabridged.merriam-webster.com/unabridged/schlemiel.
- Schoen, Carol B. „Chronology.“ *Anzia Yezijska*, uredio Kenneth Eble, Twayne Publishers, 1982. Twayne's United States Authors Series 424.
- Schoeps, Julius H. *Palästinaliebe: Leon Pinsker, der Antisemitismus und die Anfänge der nationalenjüdischen Bewegung in Deutschland*. Philo, 2005. Studien zur Geistesgeschichte 29.
- . *Pioneers of Zionism: Hess, Pinsker, Rülff: Messianism, Settlement Policy, and the Israeli-Palestinian Conflict*. De Gruyter, 2013. Europäisch-jüdische Studien: Kontroversen 2.
- Schrank, Joseph. „My Ambition at 21 and What Became of Them: V.—Abraham Cahan.“ *The American Hebrew: The National Jewish Weekly*, 8. ruj. 1922, str. 386+. *ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew and Jewish Messenger*, search.proquest.com/hnpamericanhebrew/docview/884990896/fulltextPDF/4E31082313B349B2PQ/1?accountid=205771.
- Seymour-Smith, Martin. *Dictionary of Fictional Characters*. 1974. Izm. izd., Writer, 1992.
- Shapiro, Ann R., urednica. *Jewish American Women Writers: A Bio-Biographical and Critical Sourcebook*. Greenwood Press, 1994.

- Shechner, Mark. „Jewish Writers.“ 1979. *The Harvard Guide to Contemporary American Writing*, uredio Daniel Hoffman, Harvard UP, 2013, str. 191–239.
- Shell, Marc, i Werner Sollors, urednici. *The Multilingual Anthology of American Literature: A Reader of Original Texts with English Translations*. New York UP, 2000.
- Shepard, Richard F., i Vicki Gold Levi. *Live and Be Well: A Celebration of Yiddish Culture in America*. Rutgers UP, 2000.
- „שלומי'אל [Shlumi'el; Nesposobnjaković], im. m., (S).“ *Comprehensive Yiddish–English Dictionary*, Indiana UP, 2013, verterbukh.org/vb?yq=shlumiel&dir=from&tsu=en&trns=&trns=t.
- „שטעטל [Shtetl; Gradić], im. s.“ *Comprehensive Yiddish–English Dictionary*, Indiana UP, 2013, verterbukh.org/vb?yq=shtetl&dir=from&tsu=en&trns=&trns=t.
- Singer, Isaac Bashevis. „Jewish Art and Literature.“ *Encyclopaedia Britannica Anniversary Edition: 250 Years of Excellence (1768–2018)*, e-knjiga, uredio Theodore Pappas, Encyclopaedia Britannica, 2018.
- Skårdal, Dorothy Burton. „Revising the American Literary Canon: The Case of Immigrant Literature.“ *American Studies in Transition: Essays*, uredili David E. Nye i Christen Kold Thomsen, Odense, Odense UP, 1985, str. 97–119. Odense University Studies in English 9.
- Smertenko, Johan J. Ocjena knjige *Salome of the Tenements*, napisala Anzia Yeziarska. *The Literary Review of the New York Evening Post*, 20. siječ. 1923, str. 395.
- . „From the Ghetto Depths.“ *The Saturday Review of Literature*, 10. list. 1925, str. 120.
- Smith, Henry Nash. *Democracy and the Novel: Popular Resistance to Classic American Writers*. Oxford UP, 1978.
- Sollors, Werner. „Immigrants and Other Americans.“ Elliott, *Columbia Literary History*, str. 568–89.
- Sonder, Ben. *The Tenement Writer: The Immigrant Story*. Uredio Alex Haley, oslikala Meryl Rosner, Raintree Steck-Vaughn, 1993. Stories of America.
- Spiller, Robert E., i dr., urednici. „The Mingling of Tongues.“ 1946. *Literary History of the United States: Revised Edition in One Volume*, Macmillan, 1960, str. 676–94.
- Steinberg, S. H., urednik. *Cassell's Encyclopaedia of World Literature: In Two Volumes*. Funk and Wagnalls, 1954. 2 sv.
- Steinmetz, Sol. *Dictionary of Jewish Usage: A Guide to the Use of Jewish Terms*. Rowman and Littlefield Publishers, 2005.
- . *Yiddish and English: The Story of Yiddish in America*. 2. izd., U of Alabama P, 2001.
- Stubbs, Katherine. Uvod. *Arrogant Beggar*, napisala Anzia Yeziarska, Duke UP, 2004, str. vii–xxxiv.
- Sundquist, Eric J. „Realism and Regionalism.“ Elliott, *Columbia Literary History*, str. 501–25.
- Terry, Erica. „Haym Solomon: The Man Behind the Myth of the Dollar's Star of David.“ *Jspace News*, Jewish World Alliance, 3. siječ. 2014, jspacenews.com/haym-solomon-man-behind-myth-dollars-star-david.

- Tolstoj, Lev Nikolajevič. *The Kreutzer Sonata*. 1889. Preveo Benjamin R. Tucker, Boston, 1890.
- Topping, Seymour. „Biography of Joseph Pulitzer.“ *The Pulitzer Prizes*. Pulitzer Prizes—Columbia U, 2020., www.pulitzer.org/page/biography-joseph-pulitzer.
- „Town.“ *Comprehensive English–Yiddish Dictionary*, Indiana UP, 2016, englishyiddishdictionary.com/ceyd?eq=town&q=en&trns=&trns=t.
- „תורה [Toyre; Nauk], im. ž.“ *Comprehensive Yiddish–English Dictionary*, Indiana UP, 2013, verterbukh.org/vb?yq=toyre&dir=from&tsu=en&trns=&trns=t.
- Trilling, Lionel. *Beyond Culture: Essays on Literature and Learning*. Viking Press, 1965.
- . *E. M. Forster*. New Directions Books, 1943. Makers of Modern Literature.
- . *Freud and the Crisis of Our Culture*. Beacon Press, 1955. Mid-Century Essays 1.
- . *A Gathering of Fugitives*. Beacon Press, 1956. Beacon Paperback 34.
- . Jefferson Lecture in the Humanities, 1972. Lionel Trilling papers, 1899–1987, Columbia U Libraries Archival Collections, Series IV: Professional Work, 1926–1987, spremnica 54.
- . *The Liberal Imagination: Essays on Literature and Society*. Viking Press, 1950.
- . *Matthew Arnold*. W. W. Norton, 1939.
- . *The Opposing Self: Nine Essays in Criticism*. Viking Press, 1955.
- . „The Situation in American Writing: Seven Questions (Part Two).“ *Partisan Review*, sv. 6, br. 5, jesen 1939, str. 108–12.
- . Uvod. *Homage to Catalonia*, napisao George Orwell, Harcourt, Brace and World, 1952, str. v–xxiii. Harvest Book.
- . Uvod. *The Selected Letters of John Keats*, uredio Trilling, Farrar, Straus and Young, 1951, str. 3–41. Great Letters Series.
- . „Whittaker Chambers and ‘The Middle of the Journey.’“ *The New York Review*, 17. trav. 1975, www.nybooks.com/articles/1975/04/17/whittaker-chambers-and-the-middle-of-the-journey.
- „Up from the Ghetto.“ *The New York Times*, 27. stud. 1922, odj. The Screen, str. 22.
- Urdang, Laurence. „Bible Belt.“ *Twentieth Century American Nicknames*, uredio Urdang, H. W. Wilson, 1979.
- Urofsky, Melvin I. *American Zionism: From Herzl to the Holocaust*. 1975. U of Nebraska P, 1995.
- „Wasp, im. (2).“ *Merriam-Webster’s Unabridged Dictionary*, Merriam-Webster, 2021, unabridged.merriam-webster.com/unabridged/wasp.
- Wasserman, Suzanne, redateljica. *Sweatshop Cinderella: A Portrait of Anzia Yezierska*. 2010. Nastupi Wasserman i Alice Kessler-Harris, WMM, 2019.
- Waxman, Meyer. „Anglo-Jewish Literature.“ *A History of Jewish Literature: From 1935 to 1960*, str. 102–10. *A History of Jewish Literature*, sv. 5, Thomas Yoseloff, 1960. 5 sv.
- Weinreich, Uriel. *College Yiddish: An Introduction to the Yiddish Language and to Jewish Life and Culture*. 1949. 6. izd., YIVO Institute for Jewish Research, 2011.

- Weisman, Steven R. *The Chosen Wars: How Judaism Became an American Religion*. Simon and Schuster, 2018.
- Wexler, Laura. „Looking at Yeziarska.“ *Women of the World: Jewish Women and Jewish Writing*, uredila Judith R. Baskin, Wayne State UP, 1994, str. 153–82.
- Wigoder, Geoffrey. *Dictionary of Jewish Biography*. Simon and Schuster, 1991. Mazal Holocaust Collection.
- Wilentz, Gay. „Cultural Mediation and the Immigrant’s Daughter: Anzia Yeziarska’s *Bread Givers*.“ *Varieties of Ethnic Criticism*, posebna naklada časopisa MELUS: *The Journal of the Society for the Study of the Multi-Ethnic Literature of the United States*, sv. 17, br. 3, jesen 1991–92, str. 33–41. JSTOR, /www.jstor.org/stable/467238.
- . Uvod. *Salome of the Tenements*, napisala Anzia Yeziarska, U of Illinois P, 1995, str. ix–xxvi. Radical Novel Reconsidered.
- Winston, Richard, i Clara Winston, prevoditelji. *Diaspora: The Post-Biblical History of the Jews*. Napisao Werner Keller, Harcourt, Brace, and World, 1969.
- Yaffe, James. *The American Jews: Portrait of a Split Personality*. 1968. Random House, 1969.
- Yeziarska, Anzia. *All I Could Never Be*. Brewer, Warren, and Putnam, 1932.
- . „The Free Vacation House.“ *The Forum*, sv. 54, srp.-pros. 1915, str. 706–14. HathiTrust Digital Library, hdl.handle.net/2027/mdp.39015030769478?urlappend=%3Bseq=726.
- . *Hungry Hearts*. Houghton Mifflin, 1920. Internet Archive, archive.org/details/hungryhearts00yeziarska/mode/2up.
- . „The Open Cage.“ *The Open Cage: An Anzia Yeziarska Collection*, uredila Alice Kessler-Harris, Persea Books, 1979, str. 245–53.
- . *Red Ribbon on a White Horse*. 1950. Izm. izd., uvod W. H. Audena, pogovor Louise Levitas Henriksen, Persea Books, 1987.
- . *Salome of the Tenements*. Boni and Liveright, 1923.
- . „Take Up Your Bed and Walk.“ *The Chicago Jewish Forum: A National Quarterly*, sv. 27, br. 3, proljeće 1969, str. 161–65.
- . „This Is What \$10,000 Did to Me.“ *Hearst’s International Combined with Cosmopolitan*, list. 1925, str. 40+.
- Zergollern-Miletić, Lovorka. „Crni humor.“ *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost*, sv. 23, br. 83, 1991, str. 69–77.
- Z. F. P. „Those Who Welcomed ‘Hungry Hearts.’“ *The American Hebrew: The National Jewish Weekly*, 2. velj. 1923, str. 420.
- „Židovi.“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Bruno Kragić, glavni urednik, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67720.

FROM AN EASTERN EUROPEAN SHTETL TO AN AMERICAN MEGALOPOLIS: THE BIRTH OF AN AMERICAN-JEWISH AUTHOR

Abstract

Tihomir ŽIVIĆ

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Agrobiotechnical Sciences Osijek
Vladimira Preloga 1
HR – 31 000 Osijek
tihomir.zivic@fazos.hr

Jadranka ZLOMISLIĆ

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Humanities and Social Sciences
Lorenza Jägera 9
HR – 31 000 Osijek
jzломislic@ffos.hr

The paper contains a literary-scholastic and culturological analysis of select exemplars from a copious Jewish-American and American-Jewish literary production since the 1950s with the aim of detection of their linguistic, thematic-motivic, and ethnocultural identity characteristics. The point at issue is an abundant corpus of the most significant Jewish-American and American-Jewish authors: Mary Antin, *The Promised Land* and *They Who Knock at Our Gates*; Abraham Cahan, *Yekl*, “*The Imported Bridegroom*,” *History of the United States*, *Pages from My Life*, and *The Rise of David Levinsky*; Burt Hirschfeld, *Dreamers and Dealers*; Alfred Kazin, *Starting Out in the Thirties*; Meyer Levin, *In Search*; Philip Roth, *The Facts*; Isaac Bashevis Singer, *When Shlemiel Went to Warsaw and Other Stories* and *The Fools of Chelm and Their History*; Lionel Trilling, *Sincerity and Authenticity* and *The Journey Abandoned*; Anzia Yezierska, *Hungry Hearts*, *Salome of the Tenements*, *Children of Loneliness*, *Bread Givers*, and *Red Ribbon on a White Horse*; and Louis Zara, *Blessed Is the Land*. Within a framework of the majority WASP literature of the United States, the objective of this research is to provide, by literature examination, an original insight into the phenomenon of minority Jewish literature in Yiddish and in English and to consider the contacts between the Jewish-American, American-Jewish literature, and other minority literatures of the United States in the context of global multiculturalism. In view of different historical periods, a diachronic

method is applied for the purpose of studying the interactions between a dominant domestic and an immigrant (i.e., an East European Ashkenazic) culture, especially its art of words, thus complementing the picture of complex relationships between the literary-authorial, cultural, and ethnic identities. The results of the study suggest an exceptional contribution of the authors originating from the Jewish people not only to the literature of the United States but also to the modern-day notion of the United States in general.

Keywords: literary culture, American-Jewish literature, authorial and ethnic identities, United States

